

HATALMI KÖZPONTOK AZ AVAR KAGANÁTUSBAN

POWER CENTRES OF THE AVAR KHAGANATE

Szerkesztette / Edited by

BALOGH CSILLA – SZENTPÉTERI JÓZSEF – WICKER ERIKA

Kecskemét 2019

Hatalmi központok az Avar Kaganátusban

Power Centres of the Avar Khaganate

HATALMI KÖZPONTOK
AZ AVAR KAGANÁTUSBAN

POWER CENTRES
OF THE AVAR KHAGANATE

Szerkesztette:

Edited by

BALOGH CSILLA - SZENTPÉTERI JÓZSEF - WICKER ERIKA

Kecskemét
2019

Szerkesztette:
Edited by
BALOGH CSILLA – SZENTPÉTERI JÓZSEF – WICKER ERIKA

Angol fordítás:
English translation by
Seleanu Magdaléna

A kiadvány látványterve:
Design by
Wicker Erika

Tördelés:
Desktop editing
Veszely Ferenc

Borítóterv:
Cover design by
Wicker Erika, Zalatnai Pál

ISBN 978-963-9815-54-4

© KKJM, MTA BTK MÓT, szerkesztők, szerzők
Minden jog fenntartva
© KJMK, RCH HAS EHHRT, editors, authors
All rights reserved

A kiadvány megjelenését támogatta:
The publication of this volume was generously funded by

Nemzeti Kulturális Alap
National Cultural Fund of Hungary
Kecskeméti Katona József Múzeum
Katona József Museum of Kecskemét

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport
Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences
Early Hungarian History Research Team

Kiadja a
Published by
Kecskeméti Katona József Múzeum
Katona József Museum of Kecskemét

Nyomda:
Printed in Hungary by
Print 2000 Nyomda

Felelős kiadó:
Responsible publisher
Rosta Szabolcs
múzeumigazgató | museum director

TARTALOM / CONTENTS

A szerkesztők előszava	7
Editors' foreword	9

„NAGYURAK ÉS VEZÉREK” A DUNA-TISZA KÖZÉN “LORDS AND LEADERS” IN THE DANUBE-TISZA INTERFLUVE

Wicker Erika:

Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból – A Kecskeméti Katona József Múzeum állandó régészeti kiállításának bemutatása	11
Lords and leaders. Renowned Avar finds from the Kiskunság region – The permanent archaeological exhibition of the Katona József Museum of Kecskemét [21–22]	

Horváth M. Attila:

Kagán vagy nem kagán? Érvek és ellenérvek – újabb adatok egy „lefokozott kagán” védelmében	47
Khagan or not? Arguments, counter-arguments and new evidence in defence of a “demoted” khagan [59]	

Kovacsóczy Bernadett:

Előkelő avar férfi sírja Szalkszentmárton határából	69
Burial of an Avar noble on the outskirts of Szalkszentmárton [88]	

Lantos Andrea:

Kora avar kori sírok Dunavecseről	97
Early Avar burials from Dunavecse [107]	

REGIONÁLIS KÖZPONTOK – HATALMI REPREZENTÁCIÓ REGIONAL CENTERS – DISPLAYS OF POWER

Balogh Csilla:

Új szempont a kora avar hatalmi központ továbbélésének kérdéséhez – Az avar fegyveres réteg temetkezései a Duna-Tisza közén	115
New light on the possible survival of the early Avar power centre – Burials of Avar warriors in the Danube-Tisza interfluve [131]	

Szentpéteri József:

Túlvilági kapcsolatok – A Kárpát-medencei avar korszak hálózatelméleti szempontú megközelítése	139
Connections beyond the graves – A network theory approach to the Avar period of the Carpathian Basin [163]	

Lőrinczy Gábor:

Volt-e a Tiszántúlon regionális központ a kora avar korban? Néhány észrevétel a kunágotai sírról	169
Was there a regional centre in eastern Hungary during the early Avar period? A fresh look at the Kunágota burial [194]	

<i>Trugly Sándor:</i>	
Komárom mint késő avar hatalmi központ – Vajon hol lehettek a griffes-indások egykori keleti szállásterületei?	197
Komárom as a power centre of the late Avar period – Where did the eastern homeland of the griffin-tendril people lie? [203]	
<i>Bollók Ádám:</i>	
A bizánci diplomácia és az avar elit a 6–7. században – Értelmezési kísérlet	211
Byzantine diplomacy and the Avar elite in the sixth–seventh centuries – An essay in interpretation [245]	
<i>Falko Daim – Prohászka Péter:</i>	
Császár a mellbogláron – Észrevételek a sorpei kora középkori dobozka fedeléhez	249
The emperor on the clasp – The lid of an early medieval box from Sorpe [258]	
<i>Samu Levente – Blay Adrienn:</i>	
Térbeli átrendeződés a 7. századi Kárpát-medencében	263
Regional shifts in the Carpathian Basin during the seventh century [287–288]	
<i>Csuthy András:</i>	
Kiegészítés az állatfej alakú lószerszámveretek témaköréhez	333
Remarks on animal head-shaped harness ornaments [343]	

TÁJ ÉS MEGTELEPEDÉS LANDSCAPE AND SETTLEMENT

<i>Felföldi Szabolcs:</i>	
A folyók szerepe az Avar Kaganátusban	349
The role of rivers in the Avar Khaganate [369]	
<i>Szalontai Csaba:</i>	
Berendezkedés a szegedi tájban – Egy mikrorégió újraértelmezett településrendje és hatalmi struktúrája az avar korban	375
Settlement in the Szeged landscape – The re-interpreted settlement system and power structure of a micro-region in the Avar period [394–395]	
<i>F. Romhányi Beatrix:</i>	
Szempontok a Kárpát-medence térszervezésének változásaihoz (5–14. század)	399
Changes in the early medieval settlement structure of the Carpathian Basin [416]	
<i>Marcsik Antónia – Molnár Erika:</i>	
A Duna–Tisza köze avar korának biológiai rekonstrukciójáról	421
The biological reconstruction of the Avar period in the Danube–Tisza interfluve [427]	

Bollók Ádám

A BIZÁNCI DIPLOMÁCIA ÉS AZ AVAR ELIT A 6-7. SZÁZADBAN

Értelmezési kísérlet¹

Az avarok Kaukázus vidéki feltűnéséről és első konstantinápolyi követségéről a Maurikios (582–602) császár udvarában tevékenykedő, az udvar patronációját élvező történet-

író,² Menandros protektor – ma már csak töredékekből ismert munkájában – számolt be.

AZ AVAR-BIZÁNCI DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK KEZDETEI

Leírása szerint e keletről érkező nép fiai „... sok földet bejárva eljutottak az alánokhoz s az alánok vezetőjének Sarósiosnak a pártfogását kérték, hadd ismerkedhessenek meg az ő közbejötté útján a rómaiakkal. Sarósios Iustinost, Germanos fiát, aki akkoriban Lazikében a csapatok vezére volt tájékoztatta az avarokról, Iustionos pedig a császárt, Iustinianost [527–565]. A császár utasította hadvezérét, hogy ama nép követségét küldje Bizáncba. Egy Kandich nevű férfit választottak ki arra, hogy elsőként menjen követségbe az avarok részéről. Ez a palotába menve elmondotta a császárnak, hogy itt van a népek közül a legnagyobb és harcban legerősebb, hogy az avarok törzse lebírhatalatlan s képes mindent, ami ellene szegül, könnyen eltaszítani és elpusztítani, hogy illő a császárnak őket fegyveres szövetségeseivé fogadnia s így derék védelmezőket szereznie és hogy ők másként nem lesznek igaz jóindulattal a római állam iránt, csak úgy, ha a legértékesebb ajándékokban, rendszeres évpénzben és termékeny földű lakóhelyekben részesülnek.”³

Habár Menandros leírása ezen 557–558-ra vagy 558–559-re keltezett⁴ események után évtizedekkel később született, egy olyan korban, amikor az avarokkal vívott háborúk a Bizánc északi, balkáni területeire leselkedő legnagyobb veszélyforrások közé tartoztak, a beszámoló alapján egyértelmű, hogy a csá-

¹ Jelen tanulmány elsődleges célja a Kárpát-medencei 6–7. századi avar kori régészeti leletanyag bizonyos jellegzetességeire a korabeli bizánci forrásokból kiolvasható kép fényében tekinteni. A szöveg első része ezért abból a világból próbál meg néhány képet felvillantani, amellyel a bizánciakkal folytatott érintkezések során a Kárpát-medencébe érkező és ott megtelepedő avarok találkoztak, s amely így hatást gyakorolt a Bizánchoz való viszonyuk alakulására. Tisztában vagyok azzal, hogy az ókori retorikai hagyományoknak megfelelően konstruált, a kapcsolatokat a saját szemüvegükön keresztül látó és láttató bizánci szövegek számos problémával terheltek. A korabeli diplomáciáról szóló egyéb forrásokkal összevetve azonban együttes tanúságuk így is érdekes és meggyőződésem szerint reális elemeket tartalmazó képet fest az avarok Bizánc- és bizánciak avar-politikájáról. Az avarokról szóló források magyar fordításban, bőséges – készülékük idejének nézeteit tükröző – kommentárokkal elérhetőek a Szádeczky-Kardoss Samu és munkatársai által összeállított népszerű forrásgyűjteményben (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998). Az alább e cikkben szó szerint idézendő fordítások néhány kivételtől eltekintve ebből származnak; a kommentárokból adott értelmezések kérdéses pontjaira a maguk helyén utalok. A bizánci diplomáciáról számos hasznos részlettanulmány és összefoglalás után 2014-ben jelent meg Ekaterina Nečaeva doktori disszertációjának átdolgozott változata (NECHAEVA, Ekaterina 2014). Ebben az itt tárgyalt kérdések közül a más népekre vonatkozó forrásokkal és a korábbi szakirodalommal együtt sokat vizsgált alaposan a szerző, ezért alább elég lesz e kötet megfelelő részeire utalni a párhuzamot jelentő források részletesebb ismertetése nélkül. Külön köszönetemet fejezem ki a szerzőnek, hogy a könyve előzményeül szolgáló, kiadatlan PhD disszertációját is a rendelkezésemre bocsátotta. A régészeti adatokra az írott források felől tekintő megközelítésmódnak természetesen számos buktatója van. De ugyanígy sokszor vannak buktatói a kizárólag régészeti – s elsősorban sírrégészeti – megközelítésekre szorítkozó elemzéseknek is. A sírokba kerülő tárgyak összetételének alakulása nagyban függ az adott kor társadalmának történeti körülményeitől, s az azokban beálló változások nemezszer meghatározzák a temetkezések képeinek átalakulását. Máskor az írott forrásokban említett jelenségek – úgy tűnik – nem, vagy nem az általunk elvárt módon csapódnak le a régészeti anyagban; s már ennek a felismerése is tanulságokat hordoz magában. Külön köszönettel tartozom ehelyütt is Garam Évának, Samu Leventének, Somogyi Péternek, B. Szabó Jánosnak és Szenthe Gergelynek, hogy a tanulmány egy korábbi változatát elolvastva számos hasznos javítást és kiegészítést javasoltak. Jelen tanulmány az OTKA/NKFIH K-111853 támogatásával készült.

² Életére lásd BLOCKLEY, Roger 1985 1–2.

³ Menandros, *Historia* Frg. 5.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 48–49; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 17.

⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 17; POHL, Walter 2002 18. és 339. 1. lj., a korábbi javaslatok felsorolásával.

szári udvarba és annak levéltáraiba bejáratos szerző⁵ művének összeállításakor e helyen is levéltári dokumentumokra támaszkodhatott. Ezért, ha a Kandikh által követelt „rendszeres évpénz” esetleg a későbbi évek, évtizedek fejleményeinek visszhangjaként került is az avar követ „kéreseinek” listájára, a leírás számos más pontját hitelesnek fogadhatjuk el.⁶ Így például nem csak hogy nincs okunk kételkedni abban, hogy az avarok a Kaukázusban kerültek először kapcsolatba a keletrómai állam hatalmát ott szimbolikusan és ténylegesen megjelenítő bizánci hadsereg képviselőivel, illetve, hogy az avar követség tagjai az ő aktív közreműködésükkel jutottak el Konstantinápolyba – hanem éppen ellenkezőleg: ezek a részletek értékes bepillantást engednek a késő ókori keletrómai diplomácia mindennapi működésébe. Erre alább még részletesebben visszatérek.

Előtte azonban Menandros leírásánál maradvra érdemes itt egy pillantást vetni a bizánci történetíró narratívája szerint az avar követ által előadott kérések listájára és hangnemére. Az utóbbinál kezdve elmondható, hogy ha a Kandikh által megütött fenyegető hangvétel talán a fent említett évpénzhez hasonlóan inkább a későbbi idők avar-bizánci érintkezései során szerzett tapasztalatokat tükrözheti is, az avar követ saját népének erejét és dicsőségét, valamint az általuk a birodalomnak tehető szolgálatok fontosságát hangoztató mondatai jól illeszkednek mindabba, amit a késő ókori diplomácia szereplőinek szándékairól, a tárgyalópartnerekkel szembeni kedvező pozíciók kivívásának eszközeiről tudunk. A késő római idők eseményeiről szóló forrásokban ugyancsak gyakran hallunk arról, hogy a birodalom határain kívül élő csoportok szövetségi – elsősorban katonai – szolgálatok vállalását

ajánlva a birodalom határain belülre történő bebocsátásukat és letelepítésüket kérték és kapták meg a római kormányzattól. Azt, hogy a korábbi szállásterületeiket elvesztő avarok valóban maguk fordultak-e Justinianoszhoz ezzel a kéréssel, vagy a birodalmi kormányzat látta-e meg a potenciált az újonnan érkezőkben, s ajánlotta-e fel ezért nekik a *symmakhoi* státuszt, ma már nehéz lenne hitelt érdemlően megválaszolni. Azt ellenben biztosra vehetjük, hogy a Menandros által említett „legértékesebb ajándékok”-at nemcsak kérhették, de joggal el is várhatták és biztosan meg is kapták Kandikh követségének résztvevői.

A követségeket küldő uralkodók közötti ritualizált ajándékcseré, továbbá a követek személyének megajándékozása ugyanis a különféle diplomáciai kapcsolatok keretében zajló követjárásoknak szerves, mondhatni elmaradhatatlan része volt.⁷ Bár az avarokkal elkeseredett harcot vívó Maurikios kormányzata által pártfogolt Menandros – amennyire ez fent idézett töredéke alapján megállapítható – elsősorban az avarok arcátlan követelőzésére és a térnyerésük mögött meghúzódó katonai és diplomáciai hibákra helyezte a hangsúlyt,⁸ kortársa, az antiokheiai születésű miaphysita történetíró, Ephesosi János arról is hírt adott, hogy Justinianos az első – Kandikh által vezetett – avar követség konstantinápolyi látogatása alkalmával „gazdagon megajándékozta őket [ti. az avar követeket] arannyal, ezüsttel, ruhákkal, övekkel és aranyozott nyergekkel (vagy lótakarókkal?), s egyéb dolgokkal is, amelyeket nekik adott; követségükkel ilyesmiket küldött fejedelmeknek is.”⁹

Tekintve, hogy a Menandros egykor öszszefüggő történeti elbeszéléséből kibontakozó ok-okozati összefüggéseket a VII. Konstantin (912–959) udvarában az *Excerpta Constantiniana* összeállításán dolgozó kivonatolók nagyobbrészt megszüntették, az eredeti mű pedig elveszett, nem lehet teljes biztonsággal

⁵ Vö. BLOCKLEY, Roger 1985 2., 19–20.

⁶ Amint már Blockley hangsúlyozta, Menandros a követek beszédeinek leírásait adva az antik oktatás részét képező retorika szabályait követve, kétségtelenül átdolgozta az előtte fekvő forrásokat, mondanivalójának lényege azonban így is sok helyen tükrözi azokat az információkat, amelyeket az előtte fekvő eredeti feljegyzésekben talált (BLOCKLEY, Roger 1985 10–12.). Arra, hogy a késő ókori oktatás során milyen eszközök elsajátítására tanították meg a hallgatókat egy-egy képnek a rendelkezésre álló információkból történő irodalmi kibontására (átdolgozására), röviden lásd ROBERTS, Michael 1989, különösen 38–65.

⁷ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 163–205., 243–253. által összeállított adatsorral.

⁸ A Menandros által Justinianos hibás helyzetfelismeréséről és a halála miatt bekövetkezett problémákról írottakat lásd Menandros, *Historia* Frg. 5.2; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 48–51.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 17.

⁹ Iohannes Ephesinus, *Historia Ecclesiastica* VI.24; angol fordítás: SMITH, Payne 1860 428.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 30.

megállapítani, hogy az ugyancsak Menandros egy másik töredéke alapján ismert Valentinós-féle követség, amelyet Justinianos küldött az avarokhoz, pontosan mennyi idővel történt Kandikh konstantinápolyi látogatása után és mennyire közvetlenül függött össze azzal. Miután a kutatás az eseményeket az avarok nyugatra tartó útjának időrendi kereteit figyelembe véve nagyjából 558 és 560 közé teszi,¹⁰ jó okkal gyaníthatjuk, hogy Valentinós missziója a késő ókori „blokkszerű” diplomáciai érintkezések szabályai szerint,¹¹ közvetlenül Kandikh látogatása után, arra mintegy válaszul – esetleg egy újabb avar követség konstantinápolyi feltűnésére reagálva – történhetett. Annyit mindenesetre Menandros szövegének ránk maradt részlete is elárul, hogy Justinianos nagyon is konkrét kéréssel, illetve ajánlattal küldte Valentinost és kíséretét az avarok előkelőihez: céljuk az avaroknak a Fekete-tenger északi partvidékén élő nagyállattartó népek (az utrigurok, a kutrigurok és a szabiok) elleni fellépésre való rábírása volt. A szövetség megkötését megolajozandó Justinianos ezúttal a saját követei útján ajándékozta meg gazdagon újdonsült barátait: *„arannyal díszített láncokat és kereveteket, selyemruhákat és sok minden egyebet”* küldött az avarok vezetőinek.¹²

Alig telt el azonban néhány év, és a bizánci szövetségben nyugat felé vándorló, sikert sikerre halmozó avarok jól használható katonai erőből kellemetlen szomszédokká váltak: az Al-Dunánál feltűnve megjelentek a Birodalom közvetlen határai mellett és a szövetség részeként letelepedésre alkalmas területet kértek a császártól. Ennek érdekében újabb küldöttség indult Konstantinápolyba: ezzel egy fél évtizeden belül immár legalább a második követváltásról értesülünk. Amint forrásunk – ismét

csak Menandros¹³ – elbeszéli, az avarokat az ottani bizánci parancsnok, Justinos – talán régi ismerősük, akit időközben a kaukázusi frontról az al-dunai *limes*hez vezényeltek át¹⁴ – indította útnak a császárváros felé. A misszió vezetőjének nevét ezúttal nem tudjuk, azt azonban igen, hogy tagja volt egy Kunimon névre hallgatónak, feltehetőleg a kelet-európai sztyepp lakói között vagy a Kárpát-medence/ az Északkelet-Balkán peremvidékén élő, avar szolgálatba szegődött, germán hangzású nevet viselő férfi is.

A Kunimonhoz hasonló „idegeneknek” a bizánci–barbár diplomáciai érintkezések során gyakran jutott fontos szerep. Akár önként léptek egy-egy barbár csoport vezetőinek a szolgálatába, akár hadifogolyként kerültek ebbe a helyzetbe, általában nyelvtudásuk, illetve a bizánci kultúra és szokásrendszer valamilyen szintű ismerete emelte őket a birodalom uraihoz küldött követségek tagjai közé. Fordított helyzetben szintén a nyelvtudás lehetett a döntő szempont, amiért Konstantinápoly urai barbárokat alkalmaztak a diplomáciai érintkezésekben tolmácsként.¹⁵ Kunimonról ugyan túl sok konkrétumot nem árul el Menandros ránk maradt részlete, ám így is kézenfekvő volna arra gondolni, hogy a kelet-európai térségbe mindössze alig néhány éve feltűnt avarok között kevesen lehetnek, akik a bizánciakkal szükséges kommunikáció nyelvét, a görögöt bírták – így szükségük volt a zavartalan „ügyintézés” lehetővé tételére, „idegen” származású tolmácsokra.

Akár fogoly/rabszolga volt azonban Kunimon, akár önként szegődött korábban az avarokhoz, személyes sorsának jobbra fordítását nyilvánvalóan előbbre valónak tartotta új urai ügyeinek sikerre vitelénél. Legalábbis erről tanúskodik, hogy Justinosnak *„sikerült [...] barátul megnyernie”* Kunimont, aki így nem volt rest újdonsült „barátját” felvilágosítani az avarok valós szándékáról, amely az általuk kiszemelt birodalmi területek fegyveres megszállását jelentette. Bár Menandros az áruló követ barátságának *solidus*ban kifejez-

¹⁰ Vö. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 19.

¹¹ E blokkszerű diplomáciai érintkezésekre lásd NECHAEVA, Ekaterina 2014 80–86. Az avarok kapcsán ugyan megjegyzezi (NECHAEVA, Ekaterina 2014 87), hogy a 6. századi avar–bizánci diplomáciai érintkezésekre ez a blokkszerű ügymenet nem volt jellemző, mert az avarok általában olyan ajánlattal álltak elő, amely a császár számára aligha volt kedvező. Az első, az alakuló kapcsolatok szövetségi fázisában lezajló követjárásokra azonban ez nem volt feltétlenül igaz, sőt, éppen az ellenkezőjéről szólnak a forrásaink.

¹² Menandros, *Historia* Frg. 5.2; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 48–51.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 19.

¹³ Menandros, *Historia* Frg. 5.4; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 50–53.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 22.

¹⁴ Vö. BLOCKLEY, Roger 1985 253. 27. vj.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 22.

¹⁵ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 133–135.

hető áráról szemérmesen hallgat, azt azonban megjegyzi, hogy az avarok álnok tervéről értesülő császár a korábbi alkalmakkal ellentétben – érthető okokból – korántsem tett tanúbizonyságot a megszokott együttműködési készségről és bőkezűségről. Amint írja, ezért „[a]z avarok követői mindabból, aminek a császártól való kieszközlésére jöttek, semmit a maguk előnyére elintézni nem tudtak, ajándékokat kaptak csak tőle, miként ez bevett szokás volt. Bevásárolták azt, amire szükségük volt, részben ruhát, részben fegyvereket.”¹⁶

Mindez ismét rámutat, hogy a ritualizált ajándékcseré, valamint a követség tagjainak megajándékozása a diplomáciai érintkezések elmaradhatatlan kelléktárába tartozott – akár sikeres is volt a követjárás, akár legalább az egyik, esetleg mindkét fél eleve tisztában volt azzal, hogy a tárgyalások nem végződhetnek mindkettőjük meglegedésére szolgáló eredménnyel.

Az alig egy fél évtizeddel az avarok európai megjelenése után, az érdekek egyre nyilvánvalóbb ütközése következtében lassan elhidegülő avar-bizánci kapcsolatok nyílt szakításba torkollását az – avaroknak inkább kisebb engedményeket tevő (?)¹⁷ – idős Justinianosnak már nem kellett meglátnia. Utóda, az 565-ben trónra lépő II. Justinos (565–578) azonban elérkezettnek látta az időt az egyre kellemetlenebb szövetségessel szemben alkalmazandó kemény kéz politikájának felvállalására.

Amint az a korban megszokott volt, az új uralkodó trónra lépéséhez kapcsolódóan Konstantinápoly értesítette diplomáciai partnereit a Birodalom élén bekövetkezett változásról. Az új „tárgyalópartner” bejelentése mellett természetesen e küldöttségek feladatai között volt a korábban kötött megállapodások megerősítése, módosításuk kieszközlése, esetleg a teljes felmondása is.¹⁸ A korábbi egyezményekről történő tárgyalást azonban nem csak a frissen trónra lépett uralkodó kezdeményezhette. II. Justinos minden eset-

re – úgy tűnik – uralkodása elején nem volt rest felvállalni a Justinianos által különféle népeknek kifizetett évpénzek, illetve rendszeresen küldött ajándékok felülvizsgálatát. Legalább is erre következtethetünk abból, hogy amikor az uralkodóváltást bejelentő bizánci követ megérkezett a szászánidák fővárosába, Ktesiphonba, a perzsa nagykirály előtt a két birodalom határvidékén élő arab törzsek vezetői már bevádolták az új császárt, hogy az nem hajlandó a Justinianos által nekik adott korábbi juttatások megfizetésére. A bizánci hozzáállást jól érzékeltetik II. Justinos követének szavai, aki azzal érvelt, hogy a megegyezés szerint kifizetett juttatások a megegyezést kötő uralkodó életében kerülnek folyósításra, s a császár halálával az alku érvényessége is lejár.¹⁹ Talán hasonló üzenetet küldött II. Justinos az avar kagánnak is, talán az avarok maguk látták elérkezettnek az időt arra, hogy a megelőző években kapottnál jelentősebb juttatásokra bírják rá „szövetségesüket”.²⁰ Az mindenesetre Menandros töredékesen fennmaradt beszámolója alapján is világos, hogy a trónra lépő császárhoz menesztett küldöttek (közülük név szerint Tergazist említik) feladatai között szerepelt, hogy uraik jókívánásainak és gratulációinak átadása mellett a Justinianos alatt érvényben lévő szerződések újratárgyalását is kezdeményezzék.

A késő ókor egyik utolsó jelentős, latin nyelven író költője, az észak-afrikai származású, de élete későbbi évtizedeiben Konstantinápolyban élő és alkotó Flavius Cresconius Corippus²¹ ezekkel a szavakkal örökítette meg az avar küldötteknek a császári fogadáson történő fellépését: „*A nyers és durva avar így kezdett szólni éles szavakkal: »Az avarok királya, a kagán legyőzte a világ legbelsejét, nagy harci erénye híres tirannusokat terített le, számtalan népet és hatalmas királyságot igázott le [...], a vad perzsák féltek tőle, a fenyegetőleg felmagasodónak a térdeihez emelték kezüket, könyörgésükkel érdemelték ki a békességet. [...] Áttörtünk az Euphratesen, jeges folyókon keltünk át, s téli havon, [...] ütközetekbe bocsátkoztunk, erődített helyeket vettünk be, falai-*

¹⁶ Menandros, *Historia* Frg. 5.4; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 52–53.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 22. A kiemelés tőlem származik.

¹⁷ Vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 28., §10. feletti bizonytalan adatát.

¹⁸ NECHAEVA, Ekaterina 2014 92., 103–104.

¹⁹ Menandros, *Historia* Frg. 9.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 100–101.

²⁰ Az utóbbira gondolt NECHAEVA, Ekaterina 2014 104. II. Justinos megváltozott avar-politikájára lásd OLAJOS Terézia 2012a 117.

²¹ Életére lásd CAMERON, Averil 1976 1–2.

kat lerombolva hatalmas városokat döntöttünk le. Győzedelmes királyunk most elérte a szkíta Duna partjait, a széles mezőkön sűrű tömegben üttette fel a sátrakat, s bennünket, császár, e fényes falak közé küldött. Itt az ideje, hogy kézhez vegyük bőkezű atyád évenkénti juttatásait. Amit ő, a szent-séges uralkodó nyújtott nekünk, azt úgy illik, hogy ti is nyújtsátok. Ha azt akarod, hogy a szövetség és a béke érintetlenül fennmaradjon és a megállapodások továbbra is érvényesek legyenek, akkor királyunk kérésére elküldöd a neki járó juttatásokat.»²²

A Corippus költői szövirágaiból kibontakozó diplomáciai eszközök: az önbizalomtól duzzadó fellépés és a kardcsörtető fenyegetőzés – még ha a költői képekben megidézett, itt csak részlegesen bemutatott konkrét események többségét antik toposzok alapján állította is össze a költő,²³ s így messze volt az avarok szájából tényleges elhangzó szavaktól – persze korántsem csak e tárgyalás sajátja volt.²⁴ Olvashattunk ilyen már az első konstantinápolyi avar küldöttség megjelenése kapcsán a Menandros által lejegyzett mondatok között is, s látunk hasonlót nála még alább is. 565-ben azonban az avarok számára az átlagos szövetség-megerősítésekhez képest is sok múlott azon, mit tudnak elérni az új császárnál. Ugyanis – amint láttuk – sem a *symmakhoi*-státuszért cserébe kért „római földet” nem sikerült Justinianos idején maguknak biztosítaniuk, sem a bizánci szövetséggel járó „ajándékoknak” (azaz II. Justinos „atyja” „évenkénti juttatásai”-nak²⁵), illetve a különféle presztízsjavaknak az elvesztését nem engedhették meg maguknak az immár hódoltatott népeket is valamiként az uralmuk alatt tartó avar vezetők.

²² Corippus, *In laudem Iustini III.* 270–274., 277–278., 281–282., 298–307., latin szöveg és angol fordítás: CAMERON, Averil 1976 68–71., 107–108.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 29.

²³ Vö. CAMERON, Averil 1976 192.

²⁴ Cameron ugyanakkor joggal jegyzi meg, hogy a Menandros alább idézendő szövegéből kiolvasható attitűd valószínűleg közelebb állhat az egykorihoz, Corippus *panegyricusa* pedig ehelyütt felnagyítja az avarok önhittségét, hogy ezzel is igazolással szolgáljon a császár kemény fellépésére (CAMERON, Averil 1976 191.).

²⁵ E kifejezés esetében nem egyértelmű, hogy már itt is a későbbi időszakból ismert, megegyezés szerint, évi rendszerességgel fizetett évpénzről szól-e Corippus, avagy valóban elsősorban „ajándékokra” kell gondolnunk, amint azt Menandros alább idézendő passzusa mondja.

Az utóbbiak, vagyis az avaroknak juttatott bizánci presztízstárgyak kapcsán jegyzi meg az 565-ös követségről írva Menandros: az északi barbárok jövetelének elsődleges célja nem is lett volna más, mint „hogy a szokásos ajándékokat átvegyék, melyeket az előző császár, Justinianos szokott adni népüknek. Arannyal ékes láncok voltak ezek, amelyeket szökevények megkötésére szántak, hasonlóan kerevetek, s az elpuhult kényelmet szolgáló más egyéb tárgyak.”²⁶

Emellett ő is tud az avar küldöttek azon szándékáról, hogy a Justinianos idején megkötött szerződéseket és a jó szövetségesi viszonyt megerősítsék. Beszámolója szerint a császár elé járulva „ilyen szavakkal éltek: »Az kell, ó császár, hogy miután atyád uralmát örökölted, ugyanolyan jól bánj atyád barátaival, amint ezt atyád tette; hogy valóban az elhunyt utódja vagy, ennek abban kell megmutatkoznia, hogy mindazon semmit sem változtatsz, amit ő életében tenni szokott. [...] Amidőn atyád baráti ajándékokkal halmozott el minket, azt azzal viszonoztuk, hogy bár megtehetjük volna, mégsem rohantuk le a római területeket, s még ennél is több jóindulatot mutattatunk fel. Mindenestül megsemmisítettük azokat a veletek szomszédos barbárokat, akik állandóan dúlták Trákiát és ma már ezek közül egy szál sem maradt, aki Trákia határait megrohanná. Rettegnek az avarok haderejétől, amely a rómaiak birodalma iránt baráti érzülettel van. Meg vagyunk ezért győződve, hogy te legfeljebb egy dologban újíthatsz a korábbiakon: többet juttatsz nekünk, mint amennyit atyád adott. [...] Tudd meg ugyanis, hogy más módon nem lehetséges a mi vezérünk igaz jóindulatát megnyerni magad és a rómaiak állama iránt, csak úgy, ha előre eljuttatod kezéhez azt, aminek fejében elhatározása fegyvereit nem fordítani a rómaiak ellen.« Az avarok követei ilyesmit adtak elő kettős elgondolással; egyfelől, úgy tűnt, alázatosan kérnek, másfelől pedig mintha fenyegetőztek volna. Azt vélték ugyanis, hogy ezáltal megfélemlíthetik és megrémíthetik a császárt és emiatt a rómaiak mintegy az avaroknak való adózásra kényszerülnek majd.”²⁷

A népének nagyszerűségére, legyőzhetetlenségére és fegyvereinek erejére hivatkozó

²⁶ Menandros, *Historia* Frg. 8; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 92–93.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 27. A kiemelés tőlem származik.

²⁷ Menandros, *Historia* Frg. 8; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 92–95.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 27.

követek szavai azonban nem mindig váltották ki a kívánt hatást. Az avarok Al-Duna-vidéki megjelenése, illetve a letelepedésre alkalmas „ország” iránti követeléseik a birodalom területi egységét fenyegették – ez pedig a bizánci kormányzattól is más jellegű hozzáállást követelt, mint amelyet Justinianos a távoli, de Bizánc érdekében jól felhasználhatónak tűnő szövetségesek irányába gyakorolt. Az új császár így – ismét Corippus szavaival élve – az új helyzetnek megfelelően kemény választ adott a népük erejével kérkedő követeknek: „A császár mentesen a harag indulatától kegyesen és nyugodtan pillantott derűs szemével a fiatalemberre, aki ilyesmikkel hengegett, s higgadtan a következőket ejtette ki száján: »Amennyire megengedett a szólásszabadság a követek számára, annyira illik, hogy a követek lelkiükben ügyeljenek a szerény mértéktartásra, életvitelükben a szolid komolyságra. Rendre tudniok kell, hogy hol viselkedjenek alázatosan, s hol mutatkozzanak büszkének beszédjükben. Azt kérjék, ami csendesíti haragunkat, s midőn szerződésekre hivatkozva követelőznek, gondoljanak közben életük biztonságára. [...] mit dicsőíted itt a futva menekülőket, s próbálsz üres hírveréssel felmagasztalni földönfutó népedet? Az avarok vad népe, amely (állítólag) hatalmas királyságokat igazott le, saját földjeit nem volt képes megvédeni, lakóhelyeit futva hagyta el. [...] A kagán tehát harci jelvényeimmel a sajátjait készülsz szembeállítani, s az avarok népe harci kürtök és harcmezők emlegetésével fenyeget meg engem, ha nem adunk megegyezés szerinti juttatásokat? [...] Inkább fegyvereinket készítjük elő!«”²⁸

A Corippusnál a császár beszédében megjelenő érvkészlet méltó választ jelentett a fennhéjázó küldöttek fenyegetéseire. A diplomáciai missziók résztvevőinek kijáró védelem²⁹ – ma azt mondanánk, diplomáciai mentesség („megengedett a szólásszabadság a követek számára”) – tiszteletben tartása mellett ugyan, de a küldött megfélemlítésére törekedve alig félreérthető célzást engedett meg magának a kö-

vetek életének biztonságára utalva. Másrészt a „*futva menekülő*”, földjeinek megvédésére képtelen avarokra tett megjegyzések egyértelművé teszik, hogy a bizánci diplomácia a türköktől³⁰ – és/vagy esetleg más úton (is) – eddigre tudomást szerzett az avarok Európába érkezésének okairól, s ezt az információt nem is mulasztotta el felhasználni a diplomáciai tárgyalások során alkalmazott „lélektani hadviselés” eszközei között.

EGY KÖVETJÁRÁS TANULSÁGAI: SZÁSZÁNIDA KÖVETEK KONSTANTINÁPOLYBAN AZ 550-ES ÉVEKBEN

A modern forráskritika módszereihez és eredményeihez szokott kutató természetesen joggal fordul alapvető kétségekkel a fentebb Menandrostól és Corippustól idézett, retorikailag konstruált és így erősen dramatizált szövegekhez akkor, amikor a múlt egyes eseményeinek megismeréséhez vár támpontokat azok tartalmától. Fentebb magam is többször utaltam rá, hogy az e késő ókori szerzők által leírt párbeszédnek nyilvánvalóan nem szó szerint ebben a formában hangoztak el egy-egy követ fogadása során. Az irodalmi művek alkotói – s különösen is Corippus – előszeretettel alkalmaztak korábbi irodalmi munkákra történő utalásokat és ismert topozokat narratívájuk megalkotásakor. Mégis, mind a II. Justinost dicsőítő *panegyricus*okat író Corippus, mind a Maurikios udvarának patronációját élvező Menandros hozzájuthatott olyan feljegyzésekhez, amelyek az általuk leírt fogadásokról készültek. Corippus esetében ráadásul erre nem is volt különösebben szükség, tekintve, hogy az események idején maga is Konstantinápolyban, a császár közéletében volt, s részt is vehetett a fogadáson.

Bár legtöbbször az eredeti feljegyzések sajnálatos pusztulása következtében kénytelenek vagyunk beérni az irodalmi szövegek szabá-

²⁸ Corippus, *In laudem Iustini* III. 308–316., 319–322., 345–347., 392.; latin szöveg és angol fordítás: CAMERON, Averil 1976 70–72., 108–110.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 29–30. Más szavakkal ugyan, de lényegében hasonlóan adja elő a történeteket Menandros is, vö. Menandros, *Historia* Frg. 8; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 94–97., magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 28.

²⁹ NECHAEVA, Ekaterina 2014 62–65.

³⁰ Egy 568, talán már 565 előtti türk követségre vonatkozható adatokat összeállította: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 26., §8. Arra, hogy Corippus III. könyve Justinos 565. november 14-i trónra lépése után nem sokkal – 566-ban már biztosan – elkészült, lásd CAMERON, Averil 1976 2. Az első türk-bizánci érintkezésről szóló adatok értékeléséhez lásd DOBROVITS, Mihály 2011 380–382.

lyai szerint átdolgozott változatokkal, néhány esetben mégis szerencsénk van ismerni egy-egy, az eredeti dokumentumokat viszonylag hűen visszaadó szöveget. A fent tárgyalt események korából egy ilyen, konkrét követjárásról készült korabeli irat átdolgozását őrizte meg az *Excerpta Constantiniana*hoz hasonlóan szintén VII. Konstantin udvarában készült *Szertartáskönyv* (*De ceremoniis*, a továbbiakban: *De cer.*). A szöveg I. Khusraw perzsa nagykirály (531–579) követei 551. – esetleg 557. – évi konstantinápolyi látogatásának dokumentumai, vagy legalábbis a szerző személyes ismerete alapján íródott. A *Szertartáskönyv* számára készített kivonatok egy, Justinianos *magister officiorum*a, Petros patrikios által összeállított – és Menandros munkájához hasonlóan szintén csak a 10. századi gyűjteményben fennmaradt töredékekből ismert – könyvből származnak, amely a bizánci állam működését mutatta be, főként a *magister officiorum* hivatalának teendői köré csoportosítva.³¹ Petros célja minden valószínűség szerint egy, a jövőben bekövetkező hasonló látogatáshoz rendelkezésre álló előírás-gyűjtemény, azaz egyfajta normatív szöveg előállítás volt, s a kodifikáció szándéka vezette.³² Így a kor irodalmi kánonjához való alkalmazkodás helyett sokkal inkább praktikus szempontok vezették a szerző tollát. A feljegyzés értékét növeli, hogy *magister officiorum*ként Petros maga volt felelős a követséggel kapcsolatos ügyek intézéséért.³³

A leírás szerint,³⁴ amint a perzsa követek érkezésének híre elért Konstantinápolyba, a *magister officiorum* egy előkelő tisztségviselőt küldött a bizánci–perzsa határhoz egy, a császár vagy saját maga által kiállított meghívólevéllel, amely a Birodalom területén történő mozgásuk idejére mintegy védelmet biztosító „útleveleként” szolgált. A bizánci küldött és

a perzsa követség találkozása perzsa oldalon, Nisibisben (ma Nusaybin, Törökország) történt – ettől kezdve a követek általában³⁵ a darai határátlépéstől a hazatértükig, azaz bizánci területen tartózkodásuk alatt végig e mozgásukat megkönnyítő, s egyben őket szoros kontroll alatt tartó „vezetők” társaságában utaztak.³⁶ A követek kényelmének és biztonságának szavatolása mellett így annak is elejét lehetett venni, hogy az útba eső területekről – valamit látva vagy valakivel beszédbe elegyedve – ellenőrizetlenül olyan információkat szerezzenek, amelyeket a kormányzat nem tartott célszerűnek. Petros patrikios szavai alapján így annak a hátterébe is jobb belátást nyerhetünk, amit az avarok kaukázusi, illetve al-dunai feltűnése kapcsán Menandrosnál olvashattunk. Amikor a határ közelében tartózkodó bizánci katonai parancsnokhoz, Justinoszhoz – az előbbi esetben a bizánci rendszer működését ismerő helyi alánok közvetítésével – megérkezett annak a híre, hogy az avarok követséget kívánnak küldeni a császárhoz, ő a korban szokásos protokoll szerint járt el azzal, hogy erről a szándékról tájékoztatta a központi kormányzatot, s csak azután engedte át a követeket, miután megérkezett a császár vagy a *magister officiorum* által kiállított „meghívólevél”.

A határátlépéstől kezdve az utazás költségeit a fogadó állam fizette, gondoskodva a küldöttség tagjainak szállásáról, étkezéséről stb. Amennyiben kellően fontos követségről volt szó és a császár jónak látta, az útba eső városok előkelőinek elrendelhetette, hogy illő fogadásban részesítsék a diplomáciai misszió tagjait. A fogadás részeként a császár utasítása szerint gondoskodhattak az idegenek szórakoztatásáról is. Amennyiben erre lehetőség volt, a követségek egyaránt igénybe vehették a tengeri és a szárazföldi utakat. Ennek

³¹ Petrosra és munkásságra röviden lásd TREADGOLD, Warren 2010 264–269. Diplomáciai munkájának a *De cer.* keretei közé történő beillesztésére vö. SODE, Claudia 2011.

³² CAMERON, Averil 1994 126.

³³ A *magister officiorum* és hivatala ilyen irányú szerepére összefoglalóan lásd NECHAEVA, Ekaterina 2014 26–29.

³⁴ Érthető módon ezen unikális szövegrész elemzésére többen is vállalkoztak az elmúlt időben, például TINNEFELD, Franz 1993; DIMITROUKAS, Ioannis 2008; NECHAEVA, Ekaterina 2014 35–41. A görög szöveget és annak angol fordítását közli MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 398–410.

³⁵ Az 551-es perzsa követség ez alól bizonyos értelemben kivételt jelentett. Bár a normatív szöveget író Petrostól – pontosabban a műve után fennmaradt kivonatokból – ezt nem tudjuk meg, Prokopios, *De bello gothico* IV.15.20 (görög szöveg és angol fordítás: DEWING, Henry Bronson 1928 212–215.) azonban felrója Justiniosznak, hogy a szokásoktól eltérően, a perzsa követség tagjait hagyta Konstantinápolyban szabadon mozogni és szóba elegyedni azzal, akivel csak akartak.

³⁶ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 398–400.)

kiválasztása részben a követség döntésétől függött, részben pedig attól, hogy a bizánci kormányzat hogyan látta azt biztonságosabbnak. Bármelyik eshetőség mellett döntöttek is azonban, a küldötteknek Konstantinápoly közvetlen közelébe érve partra kellett szállniuk. A keletről, Anatólia irányából érkező perzsák utolsó állomása a főváros elérése előtt Khalkedon volt, ahol röviden megpihenhettek a hosszú út után. Itt a *magister officiorum* köszöntőlevele és az azzal küldött ajándékok fogadták őket.³⁷ Habár népüknek és így követségüknek a perzsákéval összehasonlítva relatív kisebb jelentőségére való tekintettel minden valószínűség szerint a számukra az út során biztosított ellátás is kevésbé lehetett pazar, mint azt Petros minden eshetőségre kiterjedő leírása alapján láthattuk, mégis, a Menandros és Corippus szavai szerint a császár előtt népük és fegyvereik erejét hangsúlyozó avar követek már Konstantinápoly megpillantása előtt meggyőződhetnek leendő tárgyalópartnereik országának gazdagságáról és erejéről.

Mindaz azonban, amit – Antiokheiát leszámítva – a provinciák városainak elitjei a követek elé tárhattak, csak finoman hangszerelt előjáték volt ahhoz képest, ami a császárvárosban várta az idegeneket. A követeket a főváros előtti utolsó pihenőhelyről – az északnyugatról jövöket lovon, a más irányból érkezőket hajón – kísérik vezették Konstantinápolyba, ahol a *magister officiorum* által számukra előkészített, a követség rangjának és résztvevői számának megfelelően előre kiválasztott szállásra vezetett az útjuk. Itt újabb köszöntőlevél és kisebb ajándékok fogadták őket; ezután a követ és a *magister officiorum* közötti formális üzenetváltások sorjázta.³⁸

A politikai helyzettől és a küldöttség céljától függően a császár döntötte el, hogy mikor kerüljön sor az idegen uralkodó embereinek fogadására. Ha egy követségről előre tudni lehetett – mint például Kunimon Menandrosnál látott árulása után –, hogy a Birodalom számára kedvezőtlen ajánlattal érkezik, a császári adminisztráció nem habozott bevetni az

időhúzás, illetve a követek pszichológiai kifárasztásának az eszközeit sem. Végül azonban mindenképpen sor került az első fogadásra. Az ezt megelőző estén a *magister officiorum* és a császár is küldöttek (levelek) útján jelezte a követeknek a másnapi fogadás tényét.³⁹

Az első fogadás napján azután a követeket bevezették a császári palotába.⁴⁰ Bár a *De Cer.* ehelyütt erről nem ír részletesen, az idegeneknek a Nagy Palotában megtett útját minden bizonnyal úgy tervezték meg a főbejáraton történő belépéstől az azon való kilépésükig, hogy a lehető legtöbb olyan látványosságot – díszes folyosókat, termeket, szobrokat, falikárpitokat, elefántcsont-faragványokat, arany- és ezüstedényeket stb. – csodálhassák meg, amelyek a császár és a birodalom hatalmáról, gazdagságáról és dicsőségéről tanúskodtak.⁴¹ Mielőtt az uralkodó elé járulhattak volna, a *magister officiorum* fogadta őket a palota egyik általa használt termében (*schola*), s tájékozódott a küldöttek által az uruk nevében a császárnak hozott ajándékokról, majd azok listájával a császár elé járult. A követeket csak ezután vezették a császári fogadások terméne (a nagy *consistorium* helyisége) ajtajaihoz, ahol a bebocsáttatásukra várakoztak. Az uralkodó és a fogadáson résztvevő bizánci tisztségviselők bevonulásuk után elfoglalták a nekik kijelölt helyeket a trónon, illetve a nagy *consistorium* megfelelő pontjain. A helyiség főbejáratának – illetve a nyári, szabadtéri *consistorium* ajtajainak, ha az ajándékok között lovak is voltak – kinyílása előtt a *magister officiorum* a számára előre megírt tábláról felol-

³⁹ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann - TALL, Maxene 2012 403–404.)

⁴⁰ A bizánci császárok palotája a 20. században folytatott kifelületű ásatások, illetve a jelenleg közlés alatt lévő újabb feltárások eredményei mellett is – lévén, hogy a maradványok igen jelentős részben továbbra is Isztambul ma is álló épületei alatt fekszenek – elsősorban az írott források alapján ismert. E szövegek segítségével sok részlet tisztázható, míg mások vitatottak a szakirodalomban. Az egyes épületek lokalizációinak főbb kérdéseit röviden áttekinti: BARDILL, Jonathan 2006; FEATHERSTONE, Michael 2006. Segítségükkel az itt következő leírásban szereplő helyiségek elhelyezkedése megismerhető. A kutatás helyzetét nehezíti, hogy a legrészletesebb adatok a 10. századi *De cer.*-ből állnak rendelkezésünkre, azaz egy olyan kor összeállításából, amikor a késő antik időszak épületeinek jelentős részét már nem használták a mindennapokban (vö. FEATHERSTONE, Michael 2013).

⁴¹ Vö. BAUER, Franz Alto 2006 162–163.

³⁷ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann - TALL, Maxene 2012 400–401.)

³⁸ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann - TALL, Maxene 2012 401–402.)

vasva jelentette be a császárnak a követet. Az ajtót takaró függönyök szétnyílásakor a követ – még mielőtt belépett volna – a császár előtt a földre, pontosabban a helyiség bíbor színű márvány padlójára vetette magát (*proskynesis*). E tisztelgő gesztust megismételte az ajtón belépve, a helyiség közepén és az uralkodó lábai előtt is. A császárhoz érve átnyújtotta az urától magával hozott levelet és köszöntötte a császárt. A császár az üdvözlés viszonzása után uráról kérdezte a követet, majd az utóbbi kérésére engedélyezte az általa hozott ajándékok bemutatását. A követ ekkor bevezette az ajándékokkal a nagy *consistorium* külső falai mellett álló embereit, akik a kezükben az ajándékokkal a császár elé járultak (nem mulasztva el a kötelező háromszori *proskynesis*). A tárgyakat a császár nevében a trón közelében álló *silentarius*ok vették át, majd az uralkodói öltöző- és kincstárterembe (*vestosacra*) szállították azokat, ahol az előzetesen felvett ajándéklistával való összehasonlítás után megtörtént az értékbecslésük. Az érték megállapítása után közölték azt a *magister officiorum*mal, aki ennek ismeretében tudta meghatározni a követekkel uruknak küldendő viszonzó ajándékok mértékét. Az ajándékok átvétele után a császár elbocsájtotta a követeket. Kivonulásuk után a császári hivatalviselők ugyancsak elhagyták a termet, a *magister officiorum* pedig búcsút vett a *scholában* rá váró követségtől, akiket ezután visszakísértek a számukra kijelölt szállásra.⁴²

A követséget küldő uralkodó levelének megismerése után a fogadó uralkodó döntésének megfelelően kerülhetett sor a második fogadásra. Erről előző este a követek és a *magister officiorum* is tájékoztatást kapott. A követség vezetője ekkor kérhette az utóbbi útján a császárt, hogy engedélyezze az általa személyesen az uralkodónak hozott ajándékok átadását. Amennyiben ehhez a császár hozzájárult, a fogadás napján ezeket is számba vették a listát a *magister officiorum*nak átadva, aki azt eljuttatta a császárnak. Az átadásra végül az uralkodói ajándékokkal egyező módon került sor, a követ és a császár között folytatott újabb diplomatikus beszélgetés kíséretében. Elbocsátása utána a követ ismét bevárta

a *scholában* a *magister officiorum*ot, aki búcsút véve tőle a szállására kísértette.⁴³

Az első két, elsősorban ceremoniális jellegű találkozó után a követség először a harmadik alkalommal kapott lehetőséget arra, hogy a császárral missziójuk tényleges témáját valóban megvitathassa. Az uralkodóval folytatott megbeszéléseket – a császár engedélyének birtokában – a császári audienciáról történt elbocsátásuk után a *magister officiorum*mal és az erre feljogosított hivatalviselőkkel folytathatták.⁴⁴

A perzsa küldöttekről szólóval megegyezően részletes beszámoló ugyan más, korabeli követfogadásról nem maradt korunkra, a hasonló elemeket felvonultató leírásokkal való összevetés után abban így is egyetért a kutatás, hogy a szászánida uralkodó nevében eljáró küldöttségek kiemelt figyelemben és tiszteletadásban részesültek Bizáncban a kevésbé jelentős államok és népek követségeivel összehasonlítva.⁴⁵ A fentebb látottak azonban emellett is hűen tükrözik a 6. századi viszonyokra jellemző főbb momentumokat. Ennek fényében érdemes egy pillantást vetni a II. Justinos által az avarok küldötteinek fogadása kapcsán már vizsgált Corippus szövegére, amely – ismét csak erőteljes költői képekbe burkolva – a császár elé járuló avar követeket fogadó látványra vet némi fényt: „Amint a császár vidáman magas trónjára lépett s ott tagjai bíboröltönybe burkolva felségesen helyet foglaltak, az isteni udvar első udvarmestere az ajtó előtt jelentette, hogy az avarok követei utasítást kaptak a belépésre, miután kérték kegyes urunk szentséges lábai elé bocsáttatásukat. A császár jóságos szóval és jóindulattal adott parancsot beengedésükre. A barbár férfiak megcsodálják az első bejáratot, és az óriási előcsarnokot s látják ott állani a megtermett legényeket. Aranyos pajzsaik tűnnek szemükbe, magasba nyúló csillogó vasú dárdákra, aranyos sisakcsúcsokra és rőt sisakforgókra esik pillantásuk, megborzonganak a lándzsák és a fenyegető bárdok meredezésének a láttán. A páratlan pompa egyéb csodái is elébük tárulnak: azt hiszik, hogy a római palota a földre szállott ég. Örvendenek, hogy őket is nézik [...] Az uralkodó trónja előtt földre borulva

⁴² *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 404–408.)

⁴³ *De cer.* I.90. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 408–409.)

⁴⁴ *De cer.* I.90. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 409.)

⁴⁵ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 34–35., 88–93.

tisztelegnek. Midőn azután a függönyöket elvonják, a belső kapu is feltárul az aranymennyezetű terem fénye felragyog, az avar Tergazis felnéz a császár csillogó aranydiadémmal koronázott fejére, háromszor hajt térdet s aztán leborulva hódol: teste a földhöz tapad. Példáját követik a többi avarok hasonló megrendüléssel lelkükben; arcra borulnak, homlokukkal a leterített szőnyeget érintik, hosszúra növesztett hajuk beborítja a tágas csarnokot, elernyed tagjaik takarják a fenséges udvart. Amidőn kegyes császáruk parancsot adott a követeknek, hogy emelkedjenek fel, felszólítására és parancsára a szolgálattevők felállították a földön elterült férfikat.”⁴⁶

Bár a költő egyértelműen tömöríti az eseményeket, hangvétele és a császár dicsőítése a *panegyricusok* sajátja, perspektívája pedig világosan római, a *Szertartáskönyvben* fennmaradt leírás alapján vázolt kép számos pontjára rá lehet ismerni szavaiban. Az újdonsült császárrért a megélhetést és az előmenetelt szem előtt tartva⁴⁷ határtalanul lelkesedő Corippus költői képeinek és római nézőpontjának lehántása után fennmaradó elemek érzékletesen tárják elénk, hogy a római határ átlépése után előbb a provinciák városaiban, majd Konstantinápolyban a követek lenyűgözése érdekében tett lépések csúcspontjához érkeztünk. Az aranykoronával a fején, selyembe és bíborba burkolózva a trónján ülő császár, az őt körülvevő, szintén selyembe öltözött hivatalviselők és a követek útját szegélyező katonák, a padló és a falak márvány borítása, a nemes kárpitok, az arannyal ékes mennyezet, a megvilágítás, a távoli világból származó aromás füstölők illata mind-mind egy célt szolgáltak. A követekben – és a császár saját alattvalóiban – kelteni kívánt benyomást Corippus maga is tökéletesen foglalja össze egyetlen félmondatával: „a római palota a földre szállott ég”.

A földre szállt Mennyország képe azonban nem csak a Nagy Palotával kapcsolatban mérül fel a Bizáncba érkezett követek fogadásáról szóló forrásokban. Az esemény és az azt lejegyző szöveg ugyan évszázadokkal későbbi, s egy olyan korból – a közép bizánci időszak-

ból – származik, amikor a késő ókori állapotokhoz képest a szertartások még gazdagabbak és pompázatosabbak lettek, a lejegyzett események gyökere viszont ennek ellenére is az ókor utolsó évszázadaiig nyúlnak vissza. A régmúlt idők elbeszélése (*Povest' vremennyh let*) című óoroszló évkönyv ad hírt a 987. év alatt arról, hogy Vlagyimir kijevi fejedelem a kereszténység felvételéről meghozott döntése előkészítéseként elküldte követeit a muszlim volgai bolgárokhoz, a latin rítusú nyugati keresztényekhez és a görög rítusú bizánciakhoz, hogy tájékozódjanak azok istentiszteleteiről. A Konstantinápolyba érkező rusz követeket először a császár fogadta, majd megismervén szándékaikat, a pátriárkához irányította őket. A ruszok kereszténység iránti érdeklődéséről tudomást szerezve, „... a pátriárka összehívatta a klérust, és szokásos ünnepi szertartást tartottak, a füstölőkben izzott a parázs, énekeltek, és a kórus is zengett. És velük együtt vonult be a templomba, és a legjobb helyre vezették őket, megmutatva nekik a templom szépségét, a főpapi éneklést és istentiszteletet, a diakónusok szolgálatát, és elbeszéltek nekik, hogyan szolgálják istenüket”.⁴⁸

A krónika elbeszélése szerint, hazatértük után így számoltak be a tapasztalataikról fejedelmüknek: „[...] bevezettek bennünket oda, ahol az istenüknek szolgálnak, és nem tudtuk, hogy az égből vagy a földön vagyunk-e: mert nincs a földön olyan látoány és olyan szépség, és nem is tudjuk, hogyan meséljük el, csak azt tudjuk, hogy ott az Isten jelen van az emberek között [...]”.⁴⁹

A muszlim, a zsidó, valamint a keleti és a nyugati keresztény tanítás és istentiszteletek leírása,⁵⁰ továbbá a krónika beállítottasága alapján nincs ok kételkedni abban, hogy az egyes vallások bemutatásának tendenciózusságát jelentős mértékben meghatározta, hogy a szöveg összeállítója és olvasói is a görög ortodoxia követői voltak. Ugyanakkor a muszlim, illetve a latin és a görög keresztény rítusok rövid leírásai számos valós elemből épülnek fel, amint a Hagia Sophia – és általában is a közép bizánci templomok – belső térszerkezetének

⁴⁶ Corippus, *In laudem Iustini III.* 231–245., 254–267.; latin szöveg és angol fordítás: CAMERON, Averil 1976 67–68., 106–107.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 28–29. A kiemelés tőlem származik.

⁴⁷ Vö. VAN HOOFF, Lieve 2013

⁴⁸ *Povest' vremennyh let* s.a. AM 6495 (AD 987), magyar fordítása: FERINCZ István 2015 88.

⁴⁹ *Povest' vremennyh let* s.a. AM 6495 (AD 987), magyar fordítása: FERINCZ István 2015 89. A kiemelés tőlem származik.

⁵⁰ *Povest' vremennyh let* s.a. AM 6494–6495 (AD 986–987), magyar fordítása: FERINCZ István 2015 76–89.

és díszítőrendszerének a hívőre gyakorolt hatásáról mondtak is jól illeszkednek ahhoz, ahogyan a bizánci keresztények saját liturgiájuk és liturgikus tereik hatását kialakították és megélték.⁵¹

Az óorosz évkönyv 10. századi eseményekre vonatkozó leírását olvasva megjegyzendő, hogy Justinianos idején, a Nika-felkelés után újjáépített Hagia Sophia belső tereinek pompás díszítése – habár e díszítőrendszer számos változáson esett át a 10. századig – már a 6. században sem maradt el pompájában a császári palota fogadótermei mögött. Elég itt a padlót és a falakat fedő díszes márvány-, a mennyezeten látható aranymozaik-borításra, vagy a hatalmas ezüst szentélyrekesztőre gondolni.⁵² Az idegen követek lenyűgözésére mindez éppen olyan alkalmas volt, mint a Nagy Palota termei és a százezer nézőt befogadni képes Hippodromban rendezett versenyek, amelyekre az ott tartózkodó követségek tagjai alkalomadtán ugyancsak meghívást kaptak.⁵³ A keresztény országokból érkező követségek tagjai számára nyilván természetes volt, hogy a császár az ő részvételével tartandó istentiszteletre is meginvitálta őket,⁵⁴ de a pogányok kereszténységgel történő megismertetése – lehetőség szerint kereszténységre térítése – a birodalmon barbár-politikájának ugyancsak szerves részét képezte. Amint Paolos Silentarios a Justinianos-kori helyreállítási munkálatok utáni Hagia Sophiát és az építetett császárt dicsőítő *ekphrasis*-ában írja, az abban az időben Konstantinápolyba érkező „fekete bőrű” (talán etióp) látogatók a Hagia Sophiába történt bevezetésük után „*lelküket és nyakukat*” is önszántukból hajtották meg: azaz

vették fel a kereszténységet és fogadták el a császár főségét.⁵⁵

A követeknek az Aranyszarv-öbölbe benyúló félsziget csúcsán elhelyezkedő Nagy Palota (valójában egy hatalmas, kisebb-nagyobb palotákból és egyéb helyiségekből, továbbá az ezek között elhelyezkedő terekben kialakított kertekből álló palotakomplexum), az onnan közvetlen átjárással elérhető Hippodrom, és az attól északra fekvő Hagia Sophia alkotta császári központba történő megérkezése és a Konstantinápolyba történő első belépésük között azonban még sok látnivalója volt. Ahhoz, hogy a császári palotához eljussanak, át kellett vonulniuk a császárváros legfontosabb közterein és el kellett haladniuk a kiemelkedően jelentős épületek, illetve köztéri látványosságok mellett.⁵⁶ A késő ókori leírások alapján úgy tűnik, hogy nem volt a követségeknek állandó szállásául szolgáló épület kijelölve, hanem az adott követség rangjának, méretének és az aktuális lehetőségeknek az alapján választott a császári adminisztráció. A közép bizánci idősakra vonatkozó források alapján viszont arra gondolhatunk, hogy a 9–10. században már léteznie kellett egy ilyen háznak, amely újra és újra feltűnik a szövegekben. Ezek a szerzők az utóbbinak a városon belüli pontos elhelyezkedését ugyan nem adják meg, a leírások alapján azonban a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy ez valahol a konstantini és a theodosiosi falak közötti, gyéribben lakott területen állhatott, ahol a késő ókorban a főváros arisztokrata családjai közül nem egynek volt palotája.⁵⁷ A város betelepülésének ismeretében nem alaptalan ezért arra gondolni, hogy a helyzet a 6. században sem lehetett gyökeresen más, s a bizánci kormányzat ebben az időben is az ezen a vidéken álló palotákban rendezte be időről-időre a követek szállását.

Akár a tengeren érkeztek tehát az idegen követség tagjai, akár nyugatról a szárazföldön, ahonnan a theodosiosi fal valamelyik

⁵¹ A keresztény templom mint az univerzum képe már a késő ókori szövegekben is megjelenik, a közép bizánci templomok díszítőrendszere pedig ennek az elképzelésnek a képi formába történő megfogalmazását adja (McVEY, Kathleen 1983; 1993; 2010; MATHEWS, Thomas 1988; ČURČIĆ, Slobodan 2010).

⁵² A rendelkezésre álló leírások és a régészeti-művészettörténeti kutatások nyomán megismert képet modern számítógépes rekonstrukció formájában bemutatja és a mai szemlélőhöz is közel hozza STICHEL, Rudolf 2008; 2010.

⁵³ A Konstantinápolyban tartózkodó idegen követekről szóló források közül egy esetben – a tarsusi muszlim küldöttek kapcsán – konkrétan tudjuk, hogy a követség tagjai részt vettek a Hippodromban tartott ünnepségen, vö. *De Cer.* II.15. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 588–590.)

⁵⁴ Vö. LEE, Douglas – SHEPARD, Jonathan 1991 35.

⁵⁵ Paulus Silentarius, *Descriptione Sanctae Sophiae* 11. 987–990.; angol fordítás: BELL, Peter N. 2009 210. A költői képből rejtett utalás történeti értékelésének nehézségeire lásd BELL, Peter N. 2009 210–211., 95. j.; LEE, Douglas – SHEPARD, Jonathan 1991 35., 110. j.

⁵⁶ Arról, hogy a Konstantinápolyba érkezőket milyen kép fogadta, jó benyomás nyerhető a Tayfun Öner által készített vizuális rekonstrukciók segítségével (KOSTENEC, Jan – ÖNER, Tayfun 2008).

⁵⁷ LEE, Douglas – SHEPARD, Jonathan 1991 32–34.

kapuján át léptek be Konstantinápolyba, a szállásukra vezető úton, majd a szállásukról a Nagy Palotába menet és onnan jövet többször is áthaladtak a város főbb csomópontjain. A városba be- és onnan kivezető közlekedés egyik magától értetődő fő ütőere a déli főút, a császári processzióknak is „otthont adó” *Mese* volt. Ez a Nagy Palota főbejáratával, a *Khalke* kapuval szemben, az *Augustaion* tér túloldalán álló *Milion*tól indult nyugatra. Érintette Nagy Konstantin *forum*át a konstantini *senatus* épületével, a *tetrapylon*t, Theodosios és Arkadios *forum*ait a császároknak a római Hadrianus és Marcus Aurelius oszlopaikhoz hasonló diadaloszlopaival.⁵⁸ A hasonló épületek és emlékművek sorát lehetne folytatni. A követek bizánci kísérői – a katonák mellett a *magister officiorum* által küldött hivatalnokok és tolmácsok – minden bizonnyal nem mulasztották el kihasználni az alkalmat, hogy a követségek résztvevőit a város nagyságáról és dicsőségéről tanúskodó emlékek mellett elvezetve juttassák el az éppen aktuális úti céljukhoz, a Konstantinápoly és a látottak múltja kapcsán esetlegesen felmerülő kérdéseiket is megválaszolva.

Az 550-es években Konstantinápolyba látogató szászánida követség és Petros *patrikios* vezetésével a 6. század közepének bizánci diplomáciája világába tett kitérő után a korábbiaknál világosabban rajzolódik ki, hogy a Menandros és Corippus által erősen dramatizált formában, római szemszögből, sokszor érdekes fejezeteket teljesen mellőző történetfűzéssel bemutatott avar követjárások leírásainak a mélyén ott találjuk a korabeli diplomáciai gyakorlat fontosabb elemeit. Egyben abba a világba is bepillantást engednek a fent szó szerint vagy összefoglalásban idézett szövegek, amelybe az 550-es évek második felében a Kaukázus előterébe, majd onnan az Al-Dunához érkező avarok kerültek. Mivel az avarok korábbi szállásterületeinek pontos helyét nem ismerjük, így azt sem tudjuk biztos körvonalakkal megrajzolni, hogy az Európába érkező csoport milyen tapasztalatokkal rendelkezhetett a kínai, illetve közép-ázsiai és iráni

térségek hatalmaival folytatott diplomáciai érintkezéseikről.⁵⁹ A Corippus költői elbeszélésében szereplő egyetlen adat, amely alapján az avar követeknek az udvari protokollban való bizonyos fokú jártasságára nézve következtetéseket vonhatnánk le, az az, hogy a császár elé lépve tisztában voltak azzal, hogy *proskynesis*ben kell az uralkodó elé járulni. Ez azonban nem tesz lehetővé messzemenő következtetéseket. A *De cer.* fent hosszabban ismertetett részéből ugyanis látható, hogy a palotabeli fogadás során tolmácsok segítettek a követség azon tagjainak a munkáját is, akik ajándékokkal a kezükben a császár előtt felvonultak; ezek a tolmácsok pedig nyilván a bevonulás részleteinek ügyében ismertették a teendőket a küldöttség tagjaival.⁶⁰ Az mindenestre így is több mint valószínű, hogy a Kaukázusból Konstantinápolyba vezető úton, valamint a császárvárosban a keletrómai városi civilizációról szerzett benyomások nem jelenthettek teljesen újdonságot a követek számára. Ugyanakkor nehéz lenne azt kétségbe vonni, hogy a fent látott, a kifinomult pszichológiai nyomásgyakorlásra nagy hangsúlyt fektető diplomáciai eszköztár mély benyomást kellett, hogy tegyen rájuk. A rendszer lényegéhez tartozott, hogy kellően mély benyomást gyakoroljon még a kifinomult perzsa udvarból érkező szászánida követekre is – ahogy a perzsa udvar is mindent elkövetett, hogy hasonló reakciókat váltsanak ki a hozzájuk érkező keletrómai (illetve bárhonnan származó) küldöttekből.

Nem különösebben csodálható így, ha a korabeli szuperhatalmak uralkodóinak udvaraiba érkező barbár csoportok küldöttei – így az avaroké is – nem kizárólag finom ruháik és díszes ajándékaik révén próbáltak meg maguknak a tárgyalások menete során előnyt szerezni, még ha egyértelmű is, hogy ezeken a területeken is megtettek minden tőlük tel-

⁵⁸ A késő ókori város főbb köztereit, az azokon álló monumentális épületeket és e terek ceremonális használatát jól használható módon bemutatja például BAUER, Franz Alto 1996.

⁵⁹ Arra, hogy a követjárások rendszeresebbek voltak a sztyeppei birodalmak, illetve kisebb csoportok és a kínai, illetve perzsa állam között, a türkök kapcsán számos forrás utal. Az eseményeinkhez időben közelálló példaként idézhető itt a bizánci követ, Zemarkhos találkozása a szászánidák küldötteivel a türk kagán udvarában: Menandros, *Historia* Frg. 10.3; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 120–123.; magyar fordítás: MORAVCSIK Gyula 2002 79.; illetve lásd a követketkező két oldalon.

⁶⁰ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 407.)

hetőt. A Menandros és Corippus leírásaiban hangsúlyosan kidomborított elem, miszerint az avar követek a kapcsolatok kezdetétől fogva népük dicső tetteire és harci erejére hivatkozva próbálták meg saját pozícióikat erősíteni, éppen ezért talán nem pusztán egy, a harcias és bárdolatlan barbárokról szóló irodalmi közhely avarokra alkalmazásából ered. Mielőtt azonban erre a stratégiára egy közelebbi pillantást vetnénk, három kérdéstről érdemes röviden szólni.

Az első kettő szorosabban kapcsolódik annak megítéléséhez, hogy az avarok maguk a diplomáciának mindig és mindenhol részét képező „pszichológiai hadviselés” milyen formáit gyakorolhatták, illetve melyekre lehettek felkészülve. Sajnos az avarokkal kapcsolatban született korabeli források között nem maradt fenn olyan, amely részletesen ismertetné valamely bizánci követségnek a kagán udvarában szerzett tapasztalatait. Pedig egy évszázaddal korábról, az Attila udvarát felkereső Priskostól értesülhetünk arról, hogyan fogadta a hunok uralkodója a keletrómai követeket.⁶¹ Egy másik, az avarokhoz időben, s talán kulturálisan is közelebb álló példát szolgáltat emellett a már sokszor idézett Menandros, aki az avarokat elűző türkök kagánjához mentesített bizánci követ, Zemarkhos *magister militum per Orientem* útjáról őrzött meg számunkra egy hosszabb beszámolót. E leírásnak itt mindössze egyetlen részletével, a bizánci követ fogadásának bemutatásával érdemes bővebben foglalkoznunk.⁶² A Zemarkhosért küldetű türkök kagán, Sizabulos (akit a modern kutatás a türkök rovásfeliratok Istämijével azonosít) „egy sátorban volt, kétkerekű aranyszéken ült, amelyet, ha kellett, egy ló húzott. Miután ottani szokás szerint üdvözölték a barbárt, elébe tárták az ajándékokat, és azok, akinek a gondjára ez bízva volt, átvették. Zímarchosz pedig így szólt. »Óh annyi nép fejedelme, a mi nagy császárunk általam mint híroivője által adja tudodra neked ama kívánságát, hogy hozzád, aki a rómaiak ügyének örvendezs, és aki minket vendégszeretettel fogadsz, mindig kegyes és jóságos legyen a sors. Adassék

meg neked, hogy mindenkor felülkerekedj ellenégeiden, és zsákmányolhass ellenfeleid földjéről. Az irigység, amely képes szétszakítani a barátság köteleit, legyen mitőlünk távol. A türkök törzsei és azok, amelyek a türkök alattoalói, az én szememben jó barátaink. Ti ugyanolyan érzellemmel legyetek irántunk.« Ilyesmit mondott Zímarchosz, s Szizavulosz is hasonló üdvözlő szavakkal élt.”⁶³

A fogadás első aktusa eszerint az ajándékok átadása és az uralkodó követ általi retorikailag jól felépített szóvirágokkal történő köszöntése, majd az erre adott hasonló válasz volt.⁶⁴ Ugyanúgy, amint azt a bizánci udvar kapcsán fentebb láttuk. A követfogadások formális és informális szakaszainak elválasztása, illetve az uralkodónak az előbbieken során a követség tagjaitól való elzárkózása azonban a türkök kagán udvarában nem érte el a Bizáncból ismert szintet. A források ugyan egyértelműen tanúskodnak arról, hogy bizonyos esetekben a bizánci császárok is vendégül látták lakomákon az idegen népek küldötteit,⁶⁵ ezek az alkalmak azonban nem a *De cer.* I.89–90. alatt leírt formális események részeként zajlottak. Zemarkhost ezzel szemben a türkök udvarában már az első fogadás részeként a kagán asztalához ültették: „Azután lakomához láttak, és az egész napot lakmározva töltötték abban a sátorban, amely színekkel művészi tarkított selyemszővetekből volt készítve számára. Bort ittak ugyan, de nem olyat, amelyet nálunk szőlőből préselnek, mert földjükön nem terem szőlő, [...] valami más,

⁶³ Menandros, *Historia* Frg. 10.3; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 118–119.; magyar fordítás: MORAVCSIK Gyula 2002 78.

⁶⁴ Az elhangzott üdvözlés és a Menandrosnál megőrződött beszéd viszonya itt sem különbözik lényegesen az előzőekben látottaktól. Mindenesre a bizánci követ mondatainak retorikai stílusa nem feltétlenül félrevezető, tekintve, hogy a bizánci követek az iskolázott rétegből kerültek ki, ahol egy bizonyos fokú retorikai képzettség elvárás volt, amint e fogadások során is alapkövetelmény volt az ékesszólás tudományának használata (vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 46–47). A türkök követeinek szövegeivel kapcsolatban Menandrosnál megőrződött részek tanulmányozása után Blockley egyébként arra a következtetésre jutott, hogy a szerző ezeknek a részleteknek a megfogalmazása során viszonylag visszafogott volt az átfogalmazások terén (BLOCKLEY, Roger 1985 10.).

⁶⁵ Az erről szóló adatokat lásd TINNEFELD, Franz 1993 201–207. Ebből egyértelmű, hogy e fogadásokról főként a közép bizánci időszakból állnak rendelkezésre források; ez a forráshelyzet azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a késő ókorban ez ne lett volna szokásban.

⁶¹ A több egymást követő napon lezajló fogadást leíró görög szöveget és a magyar fordítást lásd SZILÁGYI Sándor – PATAY-HORVÁTH András 2014 44–53.

⁶² A követséggel foglalkozó bizánci szövegek további tanulságait az azokat példaszerű alaposan elemző tanulmány mutatja be: DOBROVITS, Mihály 2011.

barbár édes itallal töltötték meg magukat. És eltávoztak oda, ahol a szállásuk volt. Azután másnap egy másik sátorban jöttek össze, amely ugyanúgy selyemszövetekkel volt borítva s tarkítva, és ahol különböző alakú szobrok álltak. Szizavulosz egy teljesen aranyból készült kereveten ült. A helyiség közepén aranykannák, korsók, sőt aranyhordók is voltak. Miután ismét lakmároztak, és ivás közben elmondták és meghallgatták mindazt, amit kellett, eltávoztak. A következő napon egy másik helyiségben voltak, ahol arannyal bevont faoszlopok, továbbá arannyal bevont kerevet volt, melyet négy aranypáva tartott. A helyiség előtt hosszú sorban kocsik álltak, amelyeken nagy tömeg ezüsthalmi volt, tálak és kosarak, s azon kívül még sok állatfigura, szintén ezüsből készítve, melyek semmiképpen sem maradtak el a mieink mögött. Ilyen fényűzés van a türkök fejedelménél.”⁶⁶

A követek fogadása tehát a türköknél is több, egymást követő napon lezajló eseménysorozatot jelentett. Ám amíg a bizánciak ezt egybekötötték azzal, hogy minden nap gondosan végigvezették a császárváros, illetve a palota látványosságai mellett a hozzájuk érkezettek, a türkök érthető okokból a kagán újabb és újabb sátraival⁶⁷ és az azokban található selyemmel, arannyal és ezüsttel próbálták lenyűgözni a látogatót – amint a Zemarkhos jelentését használó Menandros alapján látjuk, nem is sikertelenül. Ha a bizánci követnek nem is, a modern analitikus szemlélőnek annál inkább feltűnik, hogy a kagán sátraiban kiállított presztízstárgyak és felszolgált ételek igen jelentős része egyben idegen tájakról származó árucikk. A sátrakat belülről beborító selymek többsége minden valószínűség szerint kínai eredetű volt, s amint Roger Blockley és Dobrovits Mihály egyaránt megjegyezte, a fogadáson fogyasztott „barbár édes ital”-ban is bizonyosan kínai vagy kínai típusú édes rizsbort láthatunk.⁶⁸ Emellett Dobrovits megállapítása szerint a második napi fogadáson, a Zemarkhos által megfigyelt szobrok a buddhista – megint csak kínai – világból származhattak, a kagán arannyal borított kerevetének lábait alkotó pávák alakjai pedig az iráni

világ felé mutatnak.⁶⁹ Nem lenne meglepő, ha a sátrakban és a szekereken elhelyezett ezüst- és aranyedények egy részével is hasonló lenne a helyzet.

Az idegen eredetű presztízsjavak felhalmozása és kiállítása persze önmagában is a jólét és a hatalom kifejezésre juttatása volt, hiszen az ezekhez való hozzájutás jelentős anyagi erőt és külkapcsolatokat követelt, amelyek elsősorban a társadalmi elit kiváltságai közé tartoztak. Mégis, az ezekre épülő hatalmi reprezentáció mélységében elsősorban azok számára volt könnyen érthető, akik e javak eredetét, ritkaságát és a helyi viszonyok közötti értékét könnyen felismerték – míg a távoli bizánci látogatót főként a tárgyak materiális értékével nyűgözhetette le. Mindent összevetve azonban a türk kagán Menandros által kiemelt gazdagságához képest Konstantinápoly és a Nagy Palota megcsodálható látnivalói más léptéket képviseltek.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódna annak vizsgálata is, hogy a Bizáncba látogató követek a császári udvarban kapott értékes tárgyakat milyen ajándékokkal tudták viszonzni. Amint azonban a bizánci követeknek az avar kagán udvarában tett látogatásairól, úgy ezekről sem találhatunk tájékoztatást a ránk maradt írott forrásokban. Ezért ebben az esetben is legfeljebb a más népek kapcsán készült feljegyzések alapján vonhatunk le néhány következtetést. Így például amint azt a *De cer.* vonatkozó részeinek ismertetésénél láttuk, az idegen – a konkrét esetben a perzsa – követek fogadásánál külön eljárás vonatkozott azokra a helyzetekre, amikor a küldötteket képviselő uralkodó által a császárnak szánt ajándékok között lovak is voltak.⁷⁰ Lovak ajándékozására az avarok esetében már csak azért is jó alappal gondolhatunk, mert Priskos a hunok előkelői kapcsán feljegyezte, hogy a náluk járó bizánci követnek, Maximinosnak, Attila parancsára általuk küldött ajándékokat lovak képezték.⁷¹ A nem sokkal később nála követségben

⁶⁶ Menandros, *Historia* Frg. 10.3; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 118–121.; magyar fordítás: MORAVCSIK Gyula 2002 78.

⁶⁷ Vö. DOBROVITS, Mihály 2011 389.

⁶⁸ BLOCKLEY, Roger 1985 264., 131. j.; DOBROVITS, Mihály 2011 389.

⁶⁹ DOBROVITS, Mihály 2011 389–390. A türkök által szászánida területen zsákmányolt arany kerevelekről Theophylaktos Simokattes, *Historia* III.5.11 (magyar fordítás: OLAJOS Terézia 2012b 135.) is megemlékezett.

⁷⁰ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 405.)

⁷¹ Görög szöveg magyar fordítással: SZILÁGYI Sándor – PATAY-HORVÁTH András 2014 52–55.

járó Anatóliosnak és Nomosnak Attila maga is lovakat, valamint a „szkíta uralkodók” által is viselt értékes szőrméket adott.⁷² Alább azt is látjuk majd, hogy a türkök ugyancsak előszeretettel küldtek lovakat a kínaiaknak juttatott ajándékok között. Lovakról egyébként már Eusebios is szólt az idegen népek által Nagy Konstantinnak küldött értékes javakat ismertetve,⁷³ s bár konkrét népet ez esetben nem említett, a kutatás a párhuzamos adatok alapján itt is elsősorban a Birodalom nomád szomszédjaira gondol.⁷⁴ A lovak mellett természetesen más értékes állatok ajándékozása is szóba jöhetett. Így a kínaiak és a belső-ázsiai nagyállattartó népek diplomáciai érintkezéseiben szerepet kaptak a vadászmadarak, amelyeket az utóbbiak nemegyszer juttattak kínai partnereiknek.⁷⁵

Az Eusebios által felsorolt listán a lovak mellett találkozhatunk különféle fegyverek (többek között íjak), valamint arannyal átszőtt színes textíliákból készült ruhák ajándékozásával is.⁷⁶ Az utóbbi azért is érdekes, mert habár a diplomáciai érintkezések leírásai sokkal gyakrabban szólnak a bizánciaktól a partnereiknek juttatott selyemruhákról, amint láttuk, Attila is élt az értékes ruházati elemek ajándékként való használatával. Az utóbbi esetben nyilván olyan bőrökről, illetve szőrmékről lehetett szó, amelyek a Mediterráneumban nem honos állatoktól származóként keresettek voltak a rómaiak között. A türk kagán követei által Konstantinápolyba vitt javak között felbukkanó selyemről egyébként Menandrostól is hallunk, még ha ebben az esetben nem is ruhákról, hanem nyersselyemről volt szó.⁷⁷ A türköket említve utalhatunk egyébként a kagán által Zemarkhosnak adott rabszolgánőről is⁷⁸ – a rabszolgák ugyanis a folytonos háborúk idején más térségekben is könnyen beszerezhető, s becsben tartott ajándékot je-

lenthettek. Az Eusebios felsorolásában szereplő fegyverek mellett sem érdemes szó nélkül elmennünk. Bár a konkrét esetben a kutatás inkább úgy véli, hogy a Konstantint dicsőítő szövegben ezen, ajándékként átadott fegyverek egyben az idegen népek felajánlását is jelképezik, amelynek értelmében a Birodalom szövetségeseiként a császár szolgálatát is vállalják a szövetségért cserébe, más alkalmakkor az idegen követek által hozott fegyverek inkább értékes, ritka áruként jelennek meg a szövegekben. Így a VII. Konstantin udvarába érkező Cremonai Liudprand „kilenc remek páncélt, hét remek pajzsot aranyozott pajzsdudorral, két aranyozott kupát, kardokat, lándzsákat, dárdákat, gerelyeket” adott át a bizánci uralkodónak ajándékként az ugyancsak magával hozott „négy hvárezmi rabszolga” mellett.⁷⁹

A harmadik, itt röviden érintendő elem a fenti leírások egyik, Petros patrikios által lefektetett és számos más forrás által is megerősített szabályának látszólag ellentmondó pontja. Mind Menandros, mind pedig Corippus úgy ábrázolja ugyanis az avar követek császár előtti fellépését, mint akik az uralkodóval előszóban közölték az őket küldő kagán üzenetét. Ezzel szemben a perzsa követek fogadásának menetében is láttuk annak, a késő ókori diplomácia főszabályai közé tartozó elvnek az érvényesülését, amely szerint a követek elsősorban az őket küldő uralkodó levelének a kézbesítői, mintsem az üzenet személyes előadói. Tekintve, hogy a levelek az egyik uralkodótól a másiknak szóló személyes, a szóbeli közlés interpretatív voltának nem kitett információt tartalmaztak, a korban azt a szóban átadott üzenetnél hitelesebbnek tartották és így magasabbra értékelték. Persze tisztában voltak azzal is, hogy a levél nem tartalmazhat minden szükséges információt, így a személyes üzenetátadásnak is megvolt a maga szerepe.⁸⁰ Az avarok és más, saját írásbeliséggel csak bizonyos fokig rendelkező csoportok esetén azonban e szabályrendszer nem volt magától értetődő. Bizánc urai ugyan általában ezeknek a népeknek is a saját diplo-

⁷² NECHAEVA, Ekaterina 2014 198., 249.

⁷³ Eusebius, *Vita Constantini* IV.7.2; angol fordítás: CAMERON, Averil – HALL, Stuart 2010 156.

⁷⁴ NECHAEVA, Ekaterina 2014 203.

⁷⁵ Vö. MAYO, Lewis 2002, különösen 60–66.

⁷⁶ Eusebius, *Vita Constantini* IV.7.2; angol fordítás: CAMERON, Averil – HALL, Stuart 2010 156.

⁷⁷ Menandros, *Historia* Frg. 10.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 114–115.

⁷⁸ Menandros, *Historia* Frg. 10.3; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 120–121.; magyar fordítás: MORAVCSIK Gyula 2002 79.

⁷⁹ Liudprand Cremonensis, *Antapodosis* VI.6; magyar fordítás: GOMBOS F. Albin – SÜTTŐ Szilárd 2005 479–480.

⁸⁰ Az ezt megerősítő forrásokat és elemzést lásd NECHAEVA, Ekaterina 2014 45. és *passim*.

máciai érintkezéseiknek megfelelő gyakorlat szerint levelet küldtek – amelyeket a követek maguk olvastak fel vagy a megszólított uralkodó udvarában élő, görögül olvasni tudó tolmács tette meg ezt. Ám amint a Justinianoskor híres történetírója, Prokopios egy helyütt megjegyzi, az utrigurok királya által küldött követek az átadandó üzenetet szóban kapták meg uruktól és úgy is adták azt elő a császárnak, tekintve, hogy az utrigurok nem voltak gyakorlottak az írás tudományában.⁸¹ Így egy inkább szóbeliségben élő kultúra képviselője, mint az avarok kagánja, ha saját gyakorlatában a diplomáciai érintkezések e módja megszokottabbnak és jól működőnek számított, bármikor elindíthatta tárgyalni követeit nekik szóban megfogalmazott üzenetekkel is. Más esetekben a nomád uralkodók nem saját nyelvükön írott levelet küldtek a követeikkel. Az Attila hun nagykirály nevében a keletrómai uralkodónak küldött levelet Onegesios keletrómai foglyokkal íratta meg.⁸² A türk kagánnak II. Justinoszhoz intézett leveléről pedig Menandros feljegyezte, hogy az „szkíta nyelven” íródott, amelynek tartalmát a császár tolmácsok útján ismerte meg,⁸³ a levelet hozó követ személye alapján pedig a kutatás leginkább arra gondol, hogy a szöveg szogd vagy valamely más, fejlett írásbeliséggel rendelkező közép-ázsiai nyelven íródhatott.⁸⁴

EGY ASZIMMETRIKUS VISZONYRENDSZER KIALAKULÁSA

Jelen írás elején röviden láthattuk, hogy az avar–bizánci kapcsolatok mindössze néhány év leforgása alatt alakultak át a mindkét fél számára előnyösnek tűnő szövetségi viszonyból ellenséges szomszédsággá. A Kárpát-medence avarok általi elfoglalása után nem sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az avarok kagánja beváltsa a Menandros beszá-

molója szerint a követei útján II. Justinos trónra lépte után azonnal bejelentett fenyegetését, miszerint máshogy nem lehet az ő Bizánc iránti „igaz jóindulatát megnyerni, csak úgy, ha előre eljuttat[ják] kezéhez azt, aminek fejében elhatározása fegyvereit nem fordítani a rómaiak ellen”.⁸⁵ A kérdés persze megválaszolhatatlan, hogy e másként, mint nyílt zsarolásként aligha érthető kijelentés valóban ehhez hasonló formában hangozhatott-e el már 565-ben is, avagy csak a későbbi események visszhangjaként jelent meg a bizánci történetírónál. Az eseményeket követően szinte azonnal (566-ban) papírra vetett Corippus-költemény hasonló értelmű sorai azonban amellettszólnak, hogy ha a megfogalmazás maga nem is feltétlenül hiteles, a fenyegető üzenet valóban minden bizonnyal átadásra került az avarok küldöttei révén.

Az Ecsedy Ildikó által évtizedekkel ezelőtt a türkök Kínával szemben alkalmazott kereskedelmi és diplomáciai stratégiáit elemezve felvázolt kép ismeretében ezen persze nem is lehetünk igazán meglepve. A források vizsgálata nyomán ugyanis Ecsedy a következő mechanizmus szerint működőként mutatta be a kínai–türk, illetve általánosságban a kínai–nomád viszonyrendszer alakulását: „A megerősödött türkök megjelentek a kínai határerődök közelében, s megpróbálták diplomáciai kapcsolatot létesíteni Kínával, hogy selyemre cserélhessék állatállományuk feleslegét. Szükségük volt a császár jóindulatára, s ezért megajándékozták ’földjük termékei’-vel: állatokkal, elsősorban lovakkal; vázárakozásuknak megfelelően selymet kaptak értük cserébe: a kínai udvarnak azt az ajándékát, melyet a nagy hatalmú ’barbárok’ követeinek szokott adni. A türkök erre még több jószággal kerekedtek fel, hogy még több selymet szerezzenek Kínától. Eközben azonban az udvar megelégette a lovakat és nem küldött több selymet vagy legalábbis nem a várt mennyiségben. A csalódott türkök ekkor hadat indítottak Kína ellen. Katonai sikereik láttán a császár szorongatott helyzetében megint csak selymet küldött nekik, most azért, hogy jobb belátásra bírja őket. A türkök kagánja azzal fejezte ki barátságosra fordult szándékát, hogy ismét nyájakat–méneseket indított Kínába; amikor azonban késlekedett a viszonzás, azt rossz néven vette, s aztán követelések-

⁸¹ Procopios, *De bello gothico* IV.19.8, görög szöveg és angol fordítás: DEWING, Henry Bronson 1928 246–247.

⁸² Priskos erről szóló leírását a görög szöveggel és a magyar fordítással lásd SZILÁGYI Sándor – PATAY-HORVÁTH András 2014 50–51.

⁸³ Menandros, *Historia* Frg. 10.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 114–115.

⁸⁴ Vö. BLOCKLEY, Roger 1985 263., 119. j.; DOBROVITS, Mihály 2011 382.

⁸⁵ Menandros, *Historia* Frg. 5.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 48–49.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 17.

kel állt elő. Egyre több lovat küldött a császárnak, Kína számára fölös mennyiségben (vagy nem alkalmas időben, nem a kívánt minőségben stb.), s ha nem viszonzták selyemmel (vagy más értékes fényűzési cikkekkkel), betöréseivel kényszerített ki az udvar még bőségesebb 'ajándék'-át."⁸⁶

Ecsegy megállapítása szerint e „kikényszerített kereskedelem” célja egyrészt a türkök állapotokban, főként lovakban keletkezett „termékfeleslege” megfelelő piacokon történő értékesítésének lehetővé tétele volt, másrészt a kívánt idegen javakhoz való hozzájutás megszervezését jelentette. Az utóbbival azután saját társadalmuk igényeinek kielégítése mellett sikeresen kapcsolódtak be a távolsági kereskedelembe, s messzi tájakra is eljuttatták az ott felettebb keresett selymet.⁸⁷ E stratégia sikere és az azon alapuló vagyoni gyarapodásban való részvétel számottevően járult hozzá a nagyon különféle csoportokból álló birodalom egyben tartásához is. Érthető tehát, ha mindent megtettek annak érdekében, hogy letelepült szomszédaikat e cserére rákényszerítsék.

A türkök Kína- és az avarok Bizánc-politikájának markáns eleme és fontos célja volt tehát a szomszédos birodalmak értékeiből és presztízsjavaiból történő minél jelentősebb részesedés megszerzése. Nem ők voltak természetesen az első, és nem is az utolsó nagyállattartó pásztornépek, akik számára e cél kiemelkedő fontossággal bírt, s akik erőszak alkalmazásától sem riadtak vissza ennek érdekében. Miután a sajátos földrajzi környezethez alkalmazkodva létrejött gazdasági rendszerük egy erősen specializált hiánygazdaság számos jegyét magán hordta, megannyi kívánt áruhoz a szomszédos birodalmakból juthattak hozzá;⁸⁸ nemegyszer a legkönnyebbnek ígérkező, erőszakos eszközökkel. A kínai leírások szerint a türkök kezében volt olyan, bizonyos mennyiségben a kínaiak számára is értékesnek számító áru, amelyet a beszerzendő javakért – elsősorban a türk kereskedelem és társadalom számára egyaránt fontos kínai selyemért –, ha gyakran csak kierőszakolt és nem valós piaci elveken működő csere formájában is, de fel tudtak ajánlani. Az avarokról szóló források viszont ilyenről bizánci viszonylat-

ban nem számolnak be: vagy azért, mert az avarok ilyennel nem feltétlenül rendelkeztek, vagy azért, mert nem is akartak a cserekapcsolatok e fázisára túlzott hangsúlyt fektetni. A türkök és az avarok társadalmi rendszerének működését megolajozó, illetve fenntartó folyamatos, a szomszéd birodalmak irányából érkező anyagi „támogatás” (mai modern kifejezéssel élve *Finanzspritze*⁸⁹) kikényszerítésének sikerét mindkét esetben egyazon mechanizmus biztosította: a katonai erővel való fenyegetés, majd annak eredménytelensége esetén, a szomszédos ország határhoz közelebb eső vidékeinek a végigdúlása. Azaz a kívánt anyagi javak megszerzésének fedezetét nem, vagy csak részben a megtermelt javak cseréje alapozta meg. A végső érv pedig nem volt más, mint hogy a szomszédos birodalmat kevesebb kár – például adókieés és a védekező hadjáratokra fordított kiadás – érte a türkök és az avarok által követelt értékek átadása következtében, mint a háborús állapotok fennállta esetén. A stratégia éppen ezért csak akkor volt működőképes, ha mindkét fél történetének prosperáló korszakát élte;⁹⁰ s a római államkincstár által a barbároknak kifizetett összeg nem jelentett nagyobb megterhelést, mint az anyagi ráfordítással megnyert béke révén nyert bevétel.⁹¹

Az avar kagán és környezete szerencsétlenségére viszont az avar-bizánci kapcsolatoknak a 6. század második feléből és a 7. század első évtizedeiből ismert egyensúlya nem maradt fenn örökké. Bizánc balkáni birtokaira az észak felől érkező támadások miatt nehezedő nyomáshoz a 7. század elejétől kezdve a Birodalom gazdasága és politikai stabilitása szempontjából sokkal veszélyesebb probléma társult. Maurikios a 6. század utolsó és a 7. század első éveiben még sikereket felmutató hadjáratot vezethetett az avarok ellen, betörve azok Kárpát-medencei szállásaira is. Az őt meggyilkoltató Phokas (602–610) alatt azonban a keleti fronton II. Khusraw szászánida nagykirály azonnal felmondta a békét és támadást indított Bizánc ellen. 608-ban ki-

⁸⁶ ECSEGY Ildikó 1979 98.

⁸⁷ ECSEGY Ildikó 1979 109–110.

⁸⁸ Vö. HOFFMAN Tamás 1996 100–106.

⁸⁹ A kifejezést Somogyi Péter javasolta, segítségét itt is köszönöm.

⁹⁰ Vö. ECSEGY Ildikó 1979

⁹¹ Vö. a NECHAEVA, Ekaterina 2014 52–53. által a kérdést tárgyaló irodalom alapján röviden felvázolt képpel.

robbant az észak-afrikai Herakleios vezette lázadás is, amely 610-ben Phokas meggyilkolásával és a lázadó császárrá koronázásával ért véget. Herakleios (610–641) azonban eközben gyors ütemben veszítette el birodalmának legértékesebb tartományait: Khusraw hadai mezopotámiai és kaukázusi sikereik után 611-ben betörték Szíriába és Anatóliába. 613-ban Damaszkusz, 614-ben a Szent Város, Jeruzsálem esett el, majd Egyiptom is perzsa kézre került. Az első sikeres ellentámadásra csak 622-ben tudott sor kerülni, ám 626-ban a perzsák és az avarok már Konstantinápolyt ostromolták. 627-ben ugyan Herakleios csapatai már ismét Mezopotámiában harcoltak, majd a szászánida főváros, Ktesiphon bevétele után győzedelmesen tértek vissza keletrómai területre, sikereiknek azonban csak néhány évig örülhettek. Az előretörő arab hadak 634-ben bevették Damaszkuszt, 636-ban Yarmuknál döntőnek bizonyuló vereséget mértek a bizánci seregre, 638-ban elesett Jeruzsálem, majd 641-ben Alexandria és Egyiptom is az új hódítók kezére került.⁹²

A virágzó gazdaságú közel-keleti és anatóliai tartományokat⁹³ a 3. század óta folyamatosan egyre inkább leszakadó észak- és közép-balkáni térséggel⁹⁴ összehasonlítva aligha lehetett a bizánci kormányzat számára kérdés, hogy a rendelkezésre álló katonai és anyagi erejét melyik terület megtartására, illetve visszaszerzésére koncentrálja. Phokas, majd Herakleios így mozgósítható csapatainak jelentős részét kényszerűségből átcsoportosította a perzsákkal, egymással, majd az Arábia felől előtörő muszlimokkal vívott háborúk hadszíntereire – ezzel nem csak a balkáni bizánci térséget magára hagyva, de az avarok vezetői számára is teret nyitva. A helyzetben rejlő veszélyekkel természetesen a bizánci kormány-

zat is tisztában volt,⁹⁵ így Phokas a hadsereg kivonásával párhuzamosan – saját hátának biztosítását remélve – megemelte az avaroknak a béke fejében fizetett évpénz összegét.⁹⁶ A források mintegy egy évtizedes hallgatása az újabb betörésekről arra utal, hogy a császár számítása nem volt teljesen alaptalan. A helyzet a 610-es évek közepén, illetve második felében változott meg, amikor az Észak-Balkán utolsó jelentős városainak, Naissusnak (ma Niš, RS) és Serdicának (ma Szófia, BG) az elpusztításáról, illetve Thessaloniki többszöri ostromáról értesülünk.⁹⁷ Hogy ezen idő alatt a bizánciak megfizették-e a béke évenkénti árát, azt a szövegek nem árulják el – az avarföldi numizmatikai anyag azonban erre látszik mutatni.⁹⁸ Theophanes 618/619-re keltezett bejegyzésében mindenesetre csak arról tesz említést, hogy a perzsák ellen induló Herakleios Phokashoz hasonlóan a hátországa biztosítása érdekében fordult ismét a kagánhoz, s jutott vele megegyezésre az évpénz megadásáról.⁹⁹ Miután annak összegéről nem esik szó, nem vehetjük teljesen biztosra, hogy az új megegyezés az előzőekhez képest emelést ért el.¹⁰⁰ A kagán mindenesetre e megállapodás

⁹⁵ A lehetőségre egyébként az avarok azzal is felhívták a figyelmét, hogy meglátva a Maurikios halálában rejlő lehetőséget, betörték Thrákiába (Theophanes, *Chronographia* s.a. AM 6094 [AD 601/602]; MANGO, Cyril – SCOTT, Roger 1997 414.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 144.).

⁹⁶ Theophanes, *Chronographia* s.a. AM 6096 (AD 603/604) (MANGO, Cyril – SCOTT, Roger 1997 420.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 146.).

⁹⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 156–162.

⁹⁸ SOMOGYI Péter 2005 197.

⁹⁹ Theophanes, *Chronographia* s.a. AM 6111 (AD 618/619) (MANGO, Cyril – SCOTT, Roger 1997 434.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 162.). A magyar fordításban csak a szerződés megkötéséről van szó, az évpénzről nem; az angolban ellenben az utóbbi is megjelenik, s így értelmezte a helyet POHL, Walter 1988 is.

¹⁰⁰ Az írott források alapján POHL, Walter 2002 505. Tabelle: az 598 és 603 között érvényben lévő megállapodás 120 000 *solidus* értéke után, amelyet Theophylaktos Simokattes konkrétan megnevez, a 604-ben említett „emelés” és a 620 körüli újabb megállapodás értékeként kérdőjelesen 150 000 és 180 000 *solidus*nyri értékkel számolt. A feltevése értelmében a 603-ig érvényes 120 000 és a 623-ban említett 200 000 *solidus* között 20 év alatt megközelítőleg egyenlő összeggel növelték volna az avarok a „jóindulatuk” megváltásának összegét. A növekvő összegeket és az egyes megállapodások nyomán az avaroknak a források szerint kifizetett *solidus*-mennyiséget grafikonon ábrázolva bemutatja: SOMOGYI Péter 2016 146. 1. kép. A koráb-

⁹² Az eseményeket részletesen tárgyalja legutóbb például HOWARD-JOHNSTON, James 2010 436–487. Damaszkusz elestének és a yarmuki ütközetnek a datálása bizonytalan és a források alapján 634 és 638 között csak feltételesen meghatározható, vö. pl. WOODS, David 2007. Tekintve, hogy ez a kérdés jelen tanulmány központi mondanivalóját nem érinti közvetlenül, fentebb a szakirodalomban leginkább elterjedt keltezéseket adtam meg.

⁹³ Vö. MUNDELL MANGO, Marlia 2006

⁹⁴ Vö. POPOVIĆ, Vladislav 1979; MILINKOVIĆ, Mihailo 2007

mellett is lehetőséget látott a Bizáncból ki-sajtolható pénz további növelésére, ugyanis – Theophanes szerint magától a császártól¹⁰¹ – értesülve Herakleios perzsák elleni hadjáratáról 623-ban újra betört Thrakiába. Az avarok a békekötés aláírásának álarca alatt még Herakleios elfogására is kísérletet tettek, de a császárnak sikerült kihúznia a nyakát a hurokból.¹⁰² Ennek ellenére a perzsa fenyegetés miatt a következő évben nem volt más választása, mint újabb ajándékokkal és évi 200 000 *solidus* ígéretével ismét a kagánhoz fordulni. Arról, hogy ez a pénz végül folyósításra került-e, nem szólnak a források – az azt összecszerűen megemlítő, az események után több mint másfél évszázaddal író, de Herakleios korai éveiről a kutatás szerint egy korábbi, konstantinápolyi forrásra támaszkodó¹⁰³ Nikephoros csak ígéretet említ. Az avarföldi bizánci érmei időrendi megoszlása alapján viszont a korábbiakhoz képest megemelt kifizetésekre tud következtetni a kutatás.¹⁰⁴ Akárhogyan is, 626-ban a kagán ismét Thrakiában jár. Az egyre szaporodó látogatásaival kapcsolatos bizánci érzéseket a *Húsvéti Krónika* tömören, de találóan fogalmazza meg egy, az avarok uralkodójának a szájába adott mondattal, aki így szólt a császárvárosba küldött követéhez: „Menj el és tudd meg, hogy a város lakói miképpen akarnak kedvemben járni, s mit szándékoznak nekem adni azért, hogy visszaforduljak.”¹⁰⁵

Konstantinápoly 626. évi ostroma végül sikertelenül zárult, s szokás ezt a sikertelenséget jelentős vagy akár döntő vereségnek,¹⁰⁶ az avar elit hatalmának megrendüléséhez vezető kudarcnak látni. Sirmium, Naissus és Serdica bevétele ugyanakkor éppen úgy nem jelentette a Kaganátus határainak száz kilométerek-

kel délre történő kitolását, amint Thessaloniki sikertelen ostromai – mondhatnánk, az ott elszenvedett vereségek – sem vezettek a balkáni avar hadjáratok végéhez. Thessaloniki és Konstantinápoly elfoglalása nem hozott volna több eredményt a kagánnak, mint a városokban található értékekhez való hozzájutás és az attól kezdve fizetett évpénz további emelésének esetleges lehetőségét (ami persze önmagában egyáltalán nem kevés). Ahogy nem tette át a székhelyét Naissusba vagy Serdicába, nem helyezte volna azt Thessalonikibe vagy Konstantinápolyba sem. A két utóbbi, erős falakkal és jelentős katonasággal védett város elleni sikertelen támadások, az elmúlt évtizedek harcai során letarolt, „kiürült” Észak-Balkán,¹⁰⁷ a Birodalom balkáni területeire betelepülő, a forrásokban szlávokként megnevezett új „barbár” népesség térfoglalása és az a tény, hogy a bizánci hadsereg egyetlen avar betérésre sem reagált érdemben, egy dolgot tett világossá: amíg a Birodalom számára kiemelten fontos keleti provinciák visszahódítása meg nem történik, a bizánci kormányzat megelégszik a még általa uralt néhány dél-balkáni város, s elsősorban Konstantinápoly védelmével. Ennek értelmében a főváros elleni támadás után nem mértek ellencsapást az elvonuló avarokra, s nem kezdeményeztek velük újabb kifizetéseket eredményező béketárgyalásokat. Ehelyett a béke megvásárlására szánt – az avaroknak fizetettnél nyilván kisebb – összeget az avarok keleti szomszédjai, a kagánnal szembe forduló bolgár uralkodó, Kuvrat felé csoportosították át. Mindez a korábban működő „védelmi pénz” beszédhetőségét, s ezáltal az „aranyprés” működőképességét erősen kérdésessé tette – ahogy a bizánci arany avarföldre történő beáramlásának 626 utáni visszaesését a numizmatikai adatok elemzése meg is erősíti.¹⁰⁸

A 7. század első két évtizede során lezajló folyamatok végét jelentő esemény, a császárváros 626-os sikertelen ostroma egye-

ban hasonló eredményre jutó kutatók elképzelésire is hivatkozva, a források által említett és az azokból kikövetkeztethető folyamatok emelkedést megerősítve látta a numizmatikai adatok alapján (SOMOGYI, Péter 2005 197., 212.; 2014 87.).

¹⁰¹ Theophanes, *Chronographia* s.a. AM 6113 (AD 620/621.) (MANGO, Cyril – SCOTT, Roger 1997 435.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 163.)

¹⁰² SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 164–169.

¹⁰³ Vö. legutóbb HOWARD-JOHNSTON, James 2010 244–248.

¹⁰⁴ Lásd 100. j.

¹⁰⁵ *Chronicon Paschale* s.a. 626; WHITBY, Michael – WHITBY, Mary 1989 172.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 175.

¹⁰⁶ POHL, Walter 2002 255.

¹⁰⁷ Vö. CURTA, Florin 2013. Amint a numizmatikai adatokat elemző Somogyi Péter kiemeli: „[a] bizánci életforma hanyatlása és megszűnése kiválóan tükröződik a rézérme megoszlásában. [...] a kurrens pénz rendszeres forgalma legkésőbb a 620-as években végleg megszűnt a Balkán belsejében.” (SOMOGYI Péter 2005 202.)

¹⁰⁸ SOMOGYI Péter 2005 197–198., 209., 219., 226–227., 1–2. kép; 2014 87., 66–67., Abb. 1–4.

düliként önmagában aligha vezethetett a Kárpát-medencei belső hatalmi viszonyok átalakulásához. A Konstantinápoly ostromát 626-ban ugyancsak sikertelenül megkísérlő szászánidák államának összeomlását sem ez indította el, amint a 674–678-as és a 717–718-as muszlim, majd a 860-as rusz támadások eredménytelenségei sem torkolltak ilyesmi-be. De még az Oleg bukásával és Igor rövid egyeduralmának kezdetével járó 941-es rusz ostrom sem mutat ebbe az irányba: Oleg kijevi hatalmának bázisát a kazároktól elszenvedett vereség, majd a bizánci főváros sikertelen ostroma megtépázta ugyan, az utóbbi ostromban ugyancsak a ruszok vezetőjeként résztvevő Igor azonban egyeduralmuként térhetett vissza Kijevbe, s nem sokkal később bekövetkezett halálát is egy másik sikertelen háború hozta el.¹⁰⁹

Érdeemes ugyanakkor tisztán látni, hogy a konstantinápolyi „vereségnél” sokkal komolyabb problémát jelentett a korábbi bevételek kiesése, amely az avar társadalom 568 után kialakult egyensúlyának megrendülésével járhatott együtt. Ahogyan a kívülről érkező, kikényszerített „anyagi támogatás” tette lehetővé, hogy az 560-as években számos népet és kisebb csoportot maga alá gyűrő avar vezetőréteg a hatalma támaszát jelentő személyeket és csoportokat bőkezű juttatásokkal magához kösse, s ezáltal a bizánci arany az avarok európai történelmének kezdetén hozzájárult sikereikhez és a Kárpát-medencei avar hatalom megszületéséhez,¹¹⁰ úgy annak az elvesztése¹¹¹ a vezető csoport hatalmának bizonyos mértékű megrendülését hozta magával.¹¹²

¹⁰⁹ ZUCKERMAN, Constantin 1995 259–270.

¹¹⁰ PALLAS-BROWN, Rachel 2000; VIDA Tivadar 2009a 108–109.

¹¹¹ Arra, hogy a barbár birodalmak összetartásában milyen fontos szerepet játszott az uralkodói kincstár és az abból az uralkodó hatalmát elfogadó előkelőknek és csoportoknak adott juttatások rendszere, lásd HARDT, Matthias 2004, különösen 236–248.

¹¹² Nem véletlen, hogy ebben az időben hallunk Kuvrat avarokkal szembeni fellépéséről (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 213.), Fredegar (*Historia Francorum* IV. 72.) pedig arról tudósít, hogy az „avarok birodalmában, Pannoniában heves küzdelem támadt azért, mert az uralomért versengés folyt; vita volt, ki legyen a (trón) utód. Egyik (trónkövetelő) az avarok, a másik a bolgárok közül került ki. Nagy sokaságot gyűjtöttek össze, és ketten kölcsönösen hadba szállta (egymás ellen). Végül az avarok a bolgárok fölé kerekedtek.” (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 212.)

TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI FORRÁSOK

A késő ókori diplomáciai érintkezésekről beszámoló írott források diplomáciai ajándékokat említő adatai között¹¹³ viszonylag jelentékeny részt foglalnak el a bizánciak avaroknak juttatott tárgyairól megemlékező felsorolások.¹¹⁴ Amint fentebb láttuk, Ephesosi János az első Konstantinápolyba látogató avar követek kapcsán aranyról, ezüstről, ruhákról, övekről és aranyozott nyergekről írt. A Valentinus által az avaroknak vitt juttatások között Menandros arannyal díszített láncokról, kerevetekről és selyemruhákról emlékezett meg. Ugyancsak ő a néhány évvel későbbi események leírásában már csak „szokásos ajándékok”-ként írt a Justinianos által az avaroknak adott „arannyal ékes láncok”-ról,¹¹⁵ arany kerevetekről és „az elpuhult kényelmet szolgáló más egyéb tárgyak”-ról. Az 580-as évek elején II. Tiberios (578–582) által Sirmium ostroma idején az avarokhoz küldött Narses Ephesosi János szerint szintén aranyat és „díszes ruhákat” vitt ajándékba.¹¹⁶

E néhány szöveghely alapján úgy tűnik, a bizánciak nem csekély tapasztalattal rendelkeztek azt illetőleg, hogy milyen ajándékokkal érdemes a nomád előkelők kedvében járni. A listákon általánosságban szereplő arany- és ezüsttárgyak – közöttük nyilván jelentős arányban *solidusok*¹¹⁷ – mellett megjelenő selyemruhák, arany viseleti elemek (övek, ékszerek) és lószerszám-tartozékok (nyergek), valamint kerevetek más források szerint is közkedveltek voltak a barbár elit köreiből.¹¹⁸ Így arany kerevetet – mégpedig talán éppen egy „idegen eredetű” darabot – Menandros Zemarkhosnak a türk kagán udvarában tett látogatásáról megőrződött leírása is említ. Ugyancsak kereveten ülve fogadta Attila a nála járó keletrómai követeket (míg

¹¹³ NECHAEVA, Ekaterina 2014 243–253.

¹¹⁴ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 244., List 1.2.

¹¹⁵ E kifejezés értelmezésére lásd NECHAEVA, Ekaterina 2011

¹¹⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 50.

¹¹⁷ A barbároknek kifizetett összegek számítására és szállítására vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 52.

¹¹⁸ Arany kerevetet egyébként az éppen elűzött és nála védelmet kereső perza uralkodónak is küldött Maurikios császár: Theophylaktos Simokattes, *Historia* V.3.7, magyar fordítás: OLAJOS Terézia 2012b 191.

lakomájának résztvevői székeken kaptak helyet).¹¹⁹ Az 580-as évek eseményeinek ismeretése kapcsán Theophylaktos Simokattes pedig arról tudósít, hogy az avar kagán maga kérte Maurikios császártól, hogy egy elefánttal, illetve egy arany kerevettel ajándékozza meg őt. Más kérdés, hogy az avarok ura a „mesterművű aranykerevetet” és az egzotikus állatot is visszaküldte a bizánci uralkodónak, miután leszállították neki azokat.¹²⁰ Ezekkel a kérésekkel ráadásul nem csak a konstantinápolyi udvart bombázták a barbárok, közöttük az avarok is. Az alacsonyabb szintű diplomáciai érintkezések során, amikor az udvar helyett a tárgyalásokon a határt őrző katonai vezetők, illetve a provinciák (főként a városok) helyi elitje – katonai parancsnokok, püspökök – kerültek kapcsolatba és jártak el a barbárok képviselőjében fellépőkkel,¹²¹ más népekhez hasonlóan az avarok vezetői ugyancsak gyakran fogalmazták meg igényeiket. Így Menandros híradása szerint Baján Sirmium első, sikertelen ostromakor az elvonulásért cserébe „valami csekély ajándékot” követelt, s amint a történetíró hozzátézi, „beírta volna egy ezüstitányérral, kevés arannyal meg egy szkíta ízlés szerinti ruhával.”¹²² Néhány évtizeddel később Theophylaktos Simokattes szerint a Tomist (ma Constanța, RO) ostromló avar kagán „indiai fűszereket” kért a várost védő parancsnoktól. A bizánci vezető teljesítette is ezt, ugyanis az ostromlóknak „borsot küldött, szegfűszeget, fahéjat és kostosnak nevezett illatos gyökeret”.¹²³

A konkrétan megfogalmazott kérések mellett a bizánciak az idegen követek bizánci területen való tartózkodása idején megfigyelt cselekvéseinek mintázatára alapozva is levonhattak következtetéseket. A bizánci történetíró elbeszélése szerint a Kunimon árulása miatt eleve sikertelenségre ítélt 562-es avar kö-

vetség tagjai például Menandros szerint nem pusztán a császártól kapott ajándékokkal a tarsolyukban tértek haza, de bizánci tartózkodásuk alatt „[b]jevásárolták azt, amire szükségük volt, részben ruhát, részben fegyvereket” (bár az utóbbiakra érvényes kiviteli tilalom miatt azokat a határ átlépése előtt elkobozták tőlük vendéglátóik).¹²⁴ A követségből a Kárpát-medencébe hazatérőknél lévő javak között máshol a történetíró „ezüstit” – feltehetőleg Bizáncban kapott vagy beszerzett ezüstitárgyat – említ.¹²⁵ A Sirmium ostromának megkezdése előtt Baján követeként Konstantinápolyban járó Targitios Menandros szerint a kialakított 80.000 aranyra rúgó évpénzt ugyancsak nem pusztán *solidusok* formájában juttatta el kagánja kezéhez. Amint írja, a követ „a pénz egy részén beszerzett áruval és magával az arannyal” távozott a Birodalomból.¹²⁶ Elképzelhető emellett, hogy az évpénzről szóló bizánci-avar megállapodásoknak eleve is része volt, hogy a kialakított értéknek egy bizonyos hányadát selyemben és más értékes tárgyak formájában adja át a bizánci fél. A Sirmium ostroma kapcsán folytatott tárgyalásokról szóló részben ugyanis a Menandrosnál az avaroknak juttatott „ajándékok” listáján, „amelyeket évente szokott [...] küldeni a császár”, „az arany, az ezüst és a selyem[ruha]” egyaránt megjelenik.¹²⁷ Theophylaktos Simokattes ugyanerről a jelen-

¹²⁴ Menandros, *Historia* Frg. 5.4; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 52–53.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 22. A kiemelés tőlem származik.

¹²⁵ Menandros, *Historia* Frg. 15.6. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 40.: a magyar fordításban a helyi lakosok által a balkáni útjuk során megtámadott avaroktól elvett javak között „lovakat”, „pénzt” és „más felszerelési tárgyak”-at hoz. Az angol fordítás a görög kifejezéseket „horses, silver and other goods” formában adja vissza (BLOCKLEY, Roger 1985 150–152.). Az ἄργυρος elődleges jelentése ‘ezüst’ (ebből származik ‘ezüstpénz’, ‘pénz’ jelentése is), s tekintve, hogy az 570-es években a numizmatikai adatok szerint az avarok elsősorban (vagy kizárólag) aranypénzben kapták a járandóságukat, az ezüst említése itt nagyobb valószínűséggel utalhat ezüstitárgyakra.

¹²⁶ Menandros *Historia* Frg. 25.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 216–217.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 47. A kiemelés tőlem származik. A „járandóságért” Konstantinápolyba utazó barbár „követekre” vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 52.

¹²⁷ Menandros, *Historia* Frg. 25.2; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 226–227.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 48. A kiemelés tőlem származik.

¹¹⁹ A görög szöveg és a magyar fordítása SZILÁGYI Sándor – PÁRAY-HORVÁTH András 2014 44–45., 50–51.

¹²⁰ Theophylaktos Simokattes, *Historia* I.3.8–12; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 58.

¹²¹ Ezen szintre lásd NECHAEVA, Ekaterina 2014 97–102.

¹²² Menandros, *Historia* Frg. 12.5; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 134–137.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 37.

¹²³ Theophylaktos Simokattes, *Historia* VII.13.5–6; magyar fordítása: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 124.

ségről számol be, amikor megemlíti, hogy az 580-as évek elején a bizánciak évi „nyolcvan-ezer aranyat fize[tték] a barbároknak készpénzben és tarka ruhákban.”¹²⁸

A bizánci területen megforduló avar követek, illetve az évpénzt átvevő küldöttek vásárlási szokásai már csak azért is különösen érdekesek a számunkra, mert utalhatnak egy, a gyakori követváltások mögött meghúzódó másodlagos szempont esetleges meglétére is. Egy jóval későbbi esetre hivatkozva felidézhetjük itt a 17. század utolsó harmadában a bécsi udvarban járó krími tatár követek példáját. Amint az e küldöttségeket vizsgáló Ivanics Mária rámutatott, az 1666 és 1683 közötti időszakban „minden [addiginál] sűrűbb követjárás figyelhető meg. Szinte minden évben megfordult egy tatár követség a császári udvarban, néha kettő is. A kiterjedt diplomáciai aktivitás mögött azonban kevésbé ismerhető fel valamiféle közös politikai szándék. A Hofkammerarchiv anyagából előkerült iratok és úti levelek (Paßbrief) azt mutatják, hogy a követjárások igazi célja a kereskedelem volt. Mivel a követség mindennemű vám és illeték nélkül vihette ki az országból az árukat, a követek éltek is ezzel a lehetőséggel. A kivitt áruféleségeket és azok mennyiségét engedélyeztetni kellett. A gondosan megőrzött jegyzékek alapján megállapítható, hogy legnagyobb mennyiségben kőznapi szükségletet kielégítő finomacélárakat vásároltak, főleg kést, ollót, tűt, gyűszűt, melyeket hordókból szállítottak. Ritkán találni kaszák kivitelére adott engedélyt is. Az ilyen igényt többnyire azzal utasították vissza, hogy a kaszákban könnyen lehet fegyvert kovácsolni. Külön uralkodói kegynek számított, ha a követ egy pár pisztolyt vásárolhatott. Az áruk másik csoportját a luxuscikkek képezték, finom holland szövetek, velencei tükrök, arany fonalak, süjtások és paszományok.”¹²⁹

Az előbb felsorolt tételek nemcsak arra világítanak rá, mennyire nem csak kiemelkedő minőségű tárgyakkal kell akkor számolnunk, amikor az avar-bizánci diplomáciai viszonyrendszer régészeti lenyomatait keressük, de arra is, hogy milyen elválaszthatatlan volt egymástól egy-egy akció kereskedelmi és

diplomáciai aspektusa. Más kérdés, hogy a régészeti emlékmű elemzése során nagyon ritkán nyílik arra lehetőség, hogy a bizánci területen beszerzett egyszerűbb „tömegáru” közül kiválasszuk az esetlegesen diplomáciai missziók nyomán az avarok birtokába jutott tárgyakat.

A bizánciak tudásának harmadik forrása évszázados megfigyelésekből táplálkozott. Amint az 550-es években fogadott perzsa követségről szóló forrásban láttuk, a bizánci adminisztráció mind a követeket küldő uralkodótól, mind pedig a küldöttség vezetőjétől személyesen a császárnak hozott ajándékokról részletes, értékbecsléssel kiegészített listákat vezetett. Nyilván ugyanilyen listák álltak rendelkezésre évtizedekre, illetve évszázadokra visszamenőleg az idegen követeknek, valamint az őket küldő uralkodóknak juttatott javakról is. A *magister officiorum* alá tartozó egyik hivatal, a birodalom külügyeiért felelős *scrinium barbarorum* levéltárában emellett az idegen népek vezetőiről, az általuk küldött követségekről és e népek szokásairól stb. éppen úgy megtalálhatóak voltak a különféle feljegyzések,¹³⁰ ahogyan a Konstantinápolyba tett diplomáciai utazásaikra az államkincstárból elköltött összegek visszakereshetőek voltak a dokumentumokban.¹³¹ Részben ide érkezhettek be az olyan kérésekről és kifizetésekről szóló jelentések is, mint amilyeneket fentebb, a Sirmiumot és Tomist ostromló avarok kapcsán láthattunk. A fejlett írásbeliség jelentette előnyökre támaszkodva így rendkívül egyszerű lehetett egy-egy barbár diplomáciai misszió érkezése előtt összeállítani azon tárgyak listáját, amellyel a *magister officiorum* tisztelte meg a Konstantinápoly előtti utolsó pihenőhelyükön¹³² és a császárvárosi szállásukon¹³³ a küldötteket, majd az azok által hozott ajándékok fényében a császár viszonzta a neki felajánlott javakat. Így biztosítva volt, hogy a korábban hírből sem ismert avarok küldöttei rögtön az első konstantinápolyi látogatásuk alkalmával a nomád előkelők ízlésének és élet-

¹³⁰ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 66.

¹³¹ Vö. *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann - TALL, Maxene 2012 400.)

¹³² Vö. *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann - TALL, Maxene 2012 401.)

¹³³ Vö. *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann - TALL, Maxene 2012 402.)

¹²⁸ Theophylaktos Simokattes, *Historia* I.3.7.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 58. A kiemelés tőlem származik.

¹²⁹ IVANICS Mária 1999 (a kiemelés tőlem származik). B. Szabó Jánosnak tartozom köszönettel azért, hogy e tanulmányra felhívta a figyelmem.

módjának megfelelő ajándékokban – aranyban, ezüstben, ruhákban, övekben, aranyozott nyergekben – részesüljenek.

Az 550-es évek vége és a 7. század első két és fél évtizede közötti mintegy 70 év avar–bizánci követjárásainak sűrűségéről, az azokkal szükségszerűen együtt járó, követeknek és uralkodóknak egyaránt juttatott ajándékokról, a forrásokban szereplő ajándéknemekről, a követek által Bizáncban vásárolt tárgyakról, illetve az évpénz részeként az avaroknak átadott aranyérméről és egyéb luxusjavakról hallva, a Kárpát-medencei avar kori leletanyag számba vételekor tulajdonképpen csodálkozhatunk, hogy a kutatás által bizánciként azonosított lelettípusok¹³⁴ között milyen kevés olyan darabbal találkozhatunk, amelyek az elit szintjén zajló – az írott forrásokból kiolvasható – intenzív kapcsolatokról egyértelműen és közvetlenül tanúskodnak. A szövegekben messze leggyakrabban feltűnő bizánci aranyérmék persze rendszeresen előkerülnek, ha egykori feltételezhető számukkal összehasonlítva nem is túlzottan gyakori emlékei e kapcsolatoknak.¹³⁵ Miután azonban e tárgyak a kora avar kori elit által működtetett redistribúciós mechanizmusoknak köszönhetően a társadalom szélesebb rétegeihez is eljutottak, feltűnésük nem jelöli ki automatikusan a korabeli elit tagjait. Erre utalnak többek között azok a sírok is, amelyekben a bizánci érmek egyedüli mellékletként, vagy néhány más, nem kifejezetten értékes tárgy között szerepelnek.¹³⁶ Másrészt az érmek a Mediterráneum lakosságával különféle „személyes kapcsolatokat” ápoló egyének közvetítésével is elkerülhettek a Kárpát-medencébe, még ha az így beáramló *solidus*-mennyiség csak nehezen összevethető is az aranyadóval érkező éremszámmal.¹³⁷ Érdekes mindenesetre, hogy a 607–616 és a 616–625 között vert, avarföldi érmek mennyisége jelentősen eltér egymástól.¹³⁸ Az utolsó évtized feltűnően magas számai talán nem csak a 623-tól 200 000 *solidus*nyi értékre növelt évpénz korábbiakhoz képest kiemelkedően

nagy mennyiségét tükrözik.¹³⁹ Esetleg utalhat arra is, hogy ezekben az években a juttatások nagyobb arányban érkeztek érmek formájában, a 615-től megélénkülő kelet-balkáni betörések miatt többek juthattak hozzá e tárgyakhoz bizánci földön, netán az aranyadó elapadása előtti évtizedben a kagán és környezete nagyobb arányban juttatott abból az alattuk állóknak, majd azt követően még hosszabb ideig az ekkor felhalmozott tartalékokból próbálták alattvalóik hűségét biztosítani.

Az érmek mellett az avarokkal kapcsolatban az antik szerzők által szintén rendszeresen emlegetett, s a diplomáciai ajándékok között általában is fontos szerepet játszó¹⁴⁰ selyemruhák – amennyiben azok a tulajdonosaik eltemetésekor sírba kerültek – viszont az érmekkel ellentétben valamilyen okból nem tartoznak az eddigi közlemények alapján az avar kori temetkezések régészeti részletesen megismerhető elemei közé (néhány kivétel persze akad). Pedig a 10. századi Kárpát-medencei emléktárolóban, ha zömmel csak kis töredékek formájában is, de rendelkezünk selyemszövetek maradványaival.¹⁴¹ Az Ephesosi János leírásában szereplő bizánci „aranynyergeknek” – bár ismerünk bizánci, illetve bizánci mintákat követően készült 6–7. századi arany nyeregvereteket¹⁴² – éppen úgy nincs nyomuk

¹³⁹ Főleg, ha az emelkedés valóban egy 150 000 *solidus*os alaphoz viszonyítva történt, s az írott forrásokból kiolvasható tendencia helytálló. Az utóbbi értelmében ugyanis az 575 és 584 között vert érmekből 800 000, az 585–597 között vertekből 1 300 000, az 598–603 közöttiekből 720 000, míg a 604 és 616 között vertekből mintegy 1 800 000 példánynak kellett eljutni a Kárpát-medencébe, szemben a 616–625 között vert 1 600 000 ezer *solidus*szal, vö. SOMOGYI Péter 2016 146., 1. kép. Tekintettel a fentebb látott forrásadatokra, amelyek ezen értékek egy részének áruban történő Kárpát-medencei megjelenéséről szólnak, ezen adatok természetesen elsősorban az arányok érzékeltetésére alkalmasak.

¹⁴⁰ NECHAEVA, Ekaterina 2014 178–179., 182.

¹⁴¹ BOLLÓK, Ádám et al. 2009; E. NAGY, Katalin et al. 2009

¹⁴² Például a müncheni *Prähistorische Staatssammlung* – állítólag anatóliai lelőhelyű – arany nyeregverete (DANNHEIMER, Hermann 1998, 2000). A Castel Trosino-i temető 90. (MENGARELLI, Raniero 1902 120–121., Tav. X. 7.; PAROLI, Lidia – RICCI, Marco 2007 69., Tav. 71.) és 119. sírjából (MENGARELLI, Raniero 1902 138., Tav. XIII.1.; DE MARCHI, Marina 2007; PAROLI, Lidia – RICCI, Marco 2007 84–85., Tav. 107), valamint a Nocera Umbra-i sírmező 5. sírjából (PARIBENI, Roberto 1918 168–170., Fig. 14–17.; PERONI, Adriano 1984 243., Fig. 117.; RUPP, Cornelia 2005

¹³⁴ Vö. például GARAM, Éva 2001; VIDA, Tivadar 2009b; 2016

¹³⁵ Vö. SOMOGYI, Péter 1997; 2008; 2014

¹³⁶ Vö. SOMOGYI, Péter 1997 23–95.; 2008 268–287., *passim*.

¹³⁷ Vö. SOMOGYI Péter 2005 197.

¹³⁸ Vö. legutóbb SOMOGYI, Péter 2014 66–67., Abb. 1., 4.

a Kárpát-medencei emlékanyagban, ahogyan a szövegekben feltűnően gyakran megjelenő „mesterművű” bizánci arany-, a valóságban nyilván inkább aranylemezekkel bevont/díszített kereveteknek sem találjuk egyértelmű emlékét.¹⁴³

Ha a Keszthely környéki temetők más problematikát felvető arany- és ezüstitárgyait e vizsgálatban figyelmen kívül hagyjuk, az egyértelműen központi bizánci műhelyből kikerülő, az esetlegesen a császárhoz vagy egy magasabb rangú bizánci tisztségviselőhöz méltó ajándékot képviselő tárgyak száma és aránya a 6–7. századi Kárpát-medencei régészeti hagyatékon belül eléggé csekély. Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a birodalmi elit számára készült, bizánci területről múzeumba került igazán kiemelkedő minőségű tárgyak alig-alig képviseltetik magukat a Kárpát-medencei avar kori leletanyagban.¹⁴⁴ A kora avar kori sírokból napvilágra került fémedények többsége egy-egy balkáni provinciális előkelő rezidenciájának, egy provinciális városnak vagy templomnak a kifosztása nyomán is avar kézre juthatott. Igazán kiemelkedő darabot csak a tépei tál és a budakalászi korszó képvisel, de még ezek egykori ajándék volta sem vehető biztosra¹⁴⁵ – még ha a tépei tál esetében szólhatnak is emellett az edény egykori régészet környezete alapján felvethető érvek. A minőségét és értékét tekintve az előbbi két darabtól elmaradó nemesvarbóki (Zemiansky Vrbovok, SK) kis ezüstitál, valamint a benne talált bizánci ezüstermek együttes tanúsá-

ga alapján ugyancsak okkal merült fel, hogy ezen együttes bizonyos darabjai a birodalmi elit kezéből származó ajándékként jutottak a Kárpát-medencei tulajdonosuk birtokába. Hasonló eredet egy-egy kevésbé minőségesebb bronz korszó esetében sem zárható ki teljesen; ám további sorsuk és a kora avar kori társadalmon belül működő redisztribúciós rendszereken keresztül – a fellelésük helyét jelentő sírokig, pontosabban az azokban fekvőig – vezető útjuk ma már aligha felderíthető.¹⁴⁶ Különösen is igaz ez az olyan szórványleletként múzeumba került tárgyakra, mint a tápiógyörgyei, réz alapú ötvözetből öntött lámpa. Erről a kutatás ugyan alappal feltételezte, hogy az egykor, eredeti Kárpát-medencei környezetében egy tehető, számottevő külkapcsolatokkal rendelkező előkelő lakóhelyét is megvilágíthatta (esetleg pusztán díszítette),¹⁴⁷ ám kizárni azt sem tudjuk, hogy az esetleg valamely balkáni hadjárat során került Kárpát-medencei tulajdonosához.

Összetettebb problematikát jelentenek az üvegedények, amelyek az amforákkal együtt nem nyersanyaguk értékes volta miatt jutottak el a Kárpát-medencébe, majd ott a sírokba. Az üvegedényeket – illetve tartalmukat – a római kor utáni ritkaságuk alapján Nyugat- és Kelet-Közép-Európában is inkább presztízstárgynak tartják. Éppen ezért érdekes, hogy az avar kori Kárpát-medencében ezek többnyire nem különösebb jómódot tükröző síregyüttesekből kerülnek elő. Az avar koron belüli típusmegoszlásuk – ivókürtök, poharak, korszók, palacok, *unguentariumok*¹⁴⁸ – arra utalhat, hogy elsősorban a bor-, s talán kisebb mértékben az olajfogyasztással állhattak kapcsolatban. A jászapáti és a zamárdi kis üveg *unguentarium* emellett talán szintén olaj vagy valamilyen illatszer, esetleg fűszer szállítására és tárolására szolgálhatott. Figyelembe véve Theophylaktos Simokattes fentebb idézett – a Tomist ostromló avar kagán kívánságát ismertető – adatát az

8., 192., Taf. 10. 7.) és az ott 1872-ben feltárt temetkezésből származó négy nyeregveret-garnitúra ugyancsak bizánci, illetve azokat utánzó műhelyek termékei. A római Cripta Balbiban feltárt műhely (RICCI, Marco 2001) és egy algériai préselető-sorozat (EGER, Christoph 2003) egyértelmű bizonyítékot szolgáltat arra, hogy e nyeregvereteket előállító műhelyek a Bizánci Birodalom magterületein is működtek.

¹⁴³ Az avar kori sírokban feltűnő nyomok alapján rekonstruált – a halott számára készült vagy már az eltemetett életében is használt – kerevetek megítéléséről megoszlik a kutatás álláspontja, vö. H. TÓTH Elvira 1981 157–175.; H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 72–58.; az újabb vizsgálatokra lásd BALOGH Csilla 2016a. Az ismert leletek között viszont nincs olyan, amellyel kapcsolatban a bizánci származás gyanúja a kidolgozás részletei alapján felvethető lenne.

¹⁴⁴ Az összehasonlítás érdekében elég néhány katalógust átlapozni, pl. SPIER, Jeffrey 2010 198–253.

¹⁴⁵ A bizánci-szászánida diplomáciai ajándékok között fontos szerepet játszó ezüsterményekre vö. CUTLER, Anthony 2005.

¹⁴⁶ A fémedényekre összefoglalóan vö. VIDA Tivadar 2016. A nemesvarbóki kincs egyes darabjainak esetleges ajándék voltahoz lásd még BÁLINT Csanád 2004 605.; SOMOGYI Péter 2005 210. 76. lj.

¹⁴⁷ GARAM, Éva 2001 175–176., 384., Taf. 13., 432., Taf. XL. 4.

¹⁴⁸ GARAM, Éva 2001 Taf. 126–128.; KISS, Attila 2001 54., Taf. 40. 20.; GARAM, Éva – BÁRDOS, Edith 2009 267., Taf. 66. 13.

avar elithez eljutó fűszerekről, ez talán nem lenne meglepő. Az avar kori sírokból ismert üvegáruk birodalmon belül viszonylag könnyen beszerezhető, s így nem különösebben értékes volta önmagában nem mutat arra, hogy többségük magas rangú személynek juttatott ajándékként került volna a Kárpát-medencébe. Am mivel sem ezek, sem a Kárpát-medencei amforaleletek nem mutatnak rendszeres kereskedelmi forgalomra, Florin Curta joggal gondolt az utóbbiak – elsősorban a kunbábonyi sír Late Roman 2B típusú amforája (3. kép 12.) – esetében arra, hogy azokban, pontosabban egyikben-másikban bor, illetve olaj mellett ritka fűszereket, illetve gyógyhatású- és illatszereteket is küldhettek a Mediterráneumból az avaroknak.¹⁴⁹ Hasonló feltevés elsősorban a hatszögű palack,¹⁵⁰ valamint a két *unguentarium*¹⁵¹ kapcsán lenne megfogalmazható.

A *rhytonok* és a talpas poharak inkább a mediterrán italfogyasztáshoz és asztali kultúrához kapcsolódhatnak. Azzal pedig az avar kori Kárpát-medence lakossága egyaránt közelebbi ismeretségbe kerülhetett egy-egy bizánci vagy nyugat-európai (ide értve Itáliát is) követjárás alkalmával tartott lakoma alkalmával éppúgy, mint az azokról a területekről érkező ajándékok és a kereskedők áruai között.¹⁵² Az ivókürtök és poharak jelentette szettek azonban, amelyek többnyire a kor gazdagabb mellékletekkel ellátott sírjaiból ismertek,¹⁵³ s amelyeket egy – szegényesebb – együtttest¹⁵⁴ leszámítva nem üveg, hanem fémedények alkotnak, a 7. század második felének Kárpát-medencei és kelet-európai barbár elitjének hatalmi reprezentációjában láthatólag fontos szerephez jutottak. Ezért is figyelmet érdemel, hogy a talpas, alul kihasasodó, a szájnál kiszé-

lesedő pohár típusa üvegből éppen úgy valamivel korábban megjelent az avar kori temetkezésekben, mint az arany és ezüst ivókürtök formái párhuzamát jelentő üvegrhyton.¹⁵⁵ Tekintve, hogy az üveg- és bizonyos kerámiaedények formája gyakran nemesfém előképeket követ, a kutatás joggal gondol arra, hogy ez e poharak és *rhytonok* esetében is így lehet. Más kérdés, hogy egy olyan helyzetben, ahol az üvegedények ritka, távolsági kapcsolatok útján beszerezhető idegen áruként jelentek meg, ott a presztízsértékük miatt maguk is szolgálhattak formai előképül fémedények számára (1–2. kép). Másrészt miután a 6–7. századi mediterrán nemesfém kelyhek közül elsősorban az egyházi használatban lévő darabokat ismerjük, az ivókürtök formájára pedig legfeljebb a mediterrán világ északi szomszédaihoz eljutott, és ott sírba került darabok alapján következtethetünk, nem könnyű arról képet alkotni, hogy az üveg másolatok mögött mely esetekben álltak nemesfém tárgyak.¹⁵⁶ A természetben előforduló tülkök utánzataiként született *rhytonok* mindenestre már az ókori keleti, görög, római és sztyeppe világból elterjedtek voltak, s azok maradtak a korai középkor folyamán is, így formai vizsgálatuk csak korlátozott körülmények között kecsegtet eredményekkel.

¹⁵⁵ A zamárdi üvegpohár: GARAM, Éva – BÁRDOS, Edith 2009 267., Taf. 66. 13.; a fémpoharakat összeállította: GARAM Éva 2002 97., 22. kép B. A bácsszenttamási üvegrhyton: GARAM Éva 2002 99.; WICKER Erika 2015; BALOGH Csilla 2016b 74–75., 19. kép; a fémrhytonok: GARAM Éva 2002 97–98., 24. kép; BÁLINT Csanád 2004 490–497.

¹⁵⁶ Nem érdektelen ugyanakkor, hogy az ezüst és üveg *rhytonokat* a különféle korszok, poharak, *katharosok*, kelyhek stb. között, ott találjuk a császárkori római lakomákon is az asztalra kerülő edénykészlet elemei között (vö. AVISSEAU-BROUSTET, Mathilde – COLONNA, Cécile – LAPATIN, Kenneth 2014 44., Fig. 25.; KLEIN, Michael 1999 a címlap képe). A bócsai, tépei, kunágotai stb. leletek talpas, alul kihasasodó, a szájnál kiszélesedő kelyheinek formai előképei ugyancsak a római időktől ismertek nagyon különféle kivitelben. Így BÁLINT Csanád 2004 225–226. 83. kép az utóbb említett avar kori kelyhek kelet-európai párhuzamainak formái esetében is késő ókori mediterrán előképekre gondolt. A bizánci tradíció mellett MARSCHAK, Boris 1986 326. és KOMAR, Aleksej 2006 62–63., 109 Ris. 25. néhány keleti, főként Tang-kori kínai edényforma hasonlóságára is utalt, amelyek nem tűnnek függetlennek a késő ókori mediterrán formáktól. E két tradíció összefüggéseinek lehetőségére – a talpas poharak kapcsán is – lásd pl. MUNDELL MANGO, Marlia 2000.

¹⁴⁹ CURTA, Florin 2016, különösen 320.

¹⁵⁰ KISS, Attila 2001 54., Taf. 40. 20.

¹⁵¹ GARAM, Éva 2001 Taf. 128. 1.; GARAM, Éva – BÁRDOS, Edith 2009 267., Taf. 66. 13.

¹⁵² Garam Éva az üveg ivókürtök és bizonyos mértékben az üvegpoharak itáliai langobard sírokból feltűnő párhuzamai miatt az itáliai kapcsolatot tartotta legvalószínűbbnek (GARAM, Éva 1973).

¹⁵³ A pohárból és *rhytonból* álló együtttesteket bemutatja: GARAM Éva 2002 92–99.

¹⁵⁴ Az üveg ivókürtökre és poharakra, illetve ezek együttes előfordulására (Kisköre–Halastó 47. sír) lásd GARAM, Éva 1973; 2001 169–172.; az üveg ivókürt-üvegrhyton páros mellett egy további temetkezésben (Kiskőrös–Vágóhíd IV. sír) fém pohár mellett került elő üveg ivókürt.

Ezek mellett a szorosabb-gyengébb szálakkal a mediterrán életmódhoz kötődő jelenségek mellett elsősorban ékszerekkel és különféle viseleti elemekkel számolhat a kutatás, amikor az avar kori vezetőréteg bizánci diplomáciai kapcsolataink nyomait keresi. A számba jövő darabok között előkelő hely illeti meg a kunbábonyi 1. sír övcsatját (3. kép 1.),¹⁵⁷ amely nem csak készítéstechnikai jellegzetességei miatt kapcsolódik a mediterrán tradícióhoz, de a díszítőrendszer legjobb párhuzamát is a müncheni *Prähistorische Staatssammlung* híres arany nyeregverete kínálja.¹⁵⁸ Bizonytalanabb viszont az álcsatos övgarnitúra helyzetének a megítélése, amelyről a legutolsó technikai vizsgálat is hangsúlyozta, hogy az előállító ötvös a késő ókori mediterrán műhelytradíciókban megszokott technikai repertoárra támaszkodva dolgozott, a készítési hely ennek alapján azonban nem lokalizálható valamely bizánci műhelyként (3. kép 2–11.).¹⁵⁹ Még kevésbé lehetünk biztosak a kunágotai, az igari és az ozorai övgarnitúrákat vizsgálva, ahol elsősorban formai jegyekre támaszkodva kellene a gyártási helyre nézve megállapítást tenni. A kunágotai sír Justinianos-*solidusa*, aranyfoglatú füstópál függője, a kardra szerelt, Dionysikus *thiasost* megjelenítő aranylemezei és a bizánci stílusú, egyesével domborított arany övdíszek között feltűnő keresztdíszes szíjbújtatója¹⁶⁰ együttesként azonban abba az irányba mutat, hogy az eltemetettnek hozzáférése volt a Bizánc területén készült, jó minőségű tárgyakhoz (akármit is kezdett végül azokkal). Hasonló következtetés adódik az ozorai három sír aranytárgyait – az egy férfi és két női temetkezés aranyövét, ametisztcsüngős nyakékét, aranykeresztjét, aranygyűrűit, sodrott arany nyakperecen lévő aranybulláját, arany brosspárját és IV. Konstantin 669–674 között veretett *solidusát*¹⁶¹ – látva. Kétségtelen ugyanakkor, hogy e tárgyak egy részét minden további nélkül be lehetett

(volna) szerezni valamely birodalmi út, akár követjárás alkalmával is. Sykeoni Theodoros Herakleios császár uralma idején készült életírása alapján például egyértelmű, hogy a 6. és a 7. században egy anatóliai falu (Sykeon a mai Ankarától északnyugatra) egyik prostituáltja gond nélkül vásárolhatott a fiának egy arany veretekkel díszített övet.¹⁶² Más kérdés, hogy a kunágotai Dionysikus *thiasost* ábrázoló aranylemezek másodlagos felhasználásának módja nem arra utal, hogy az eredeti tárgyat feldaraboltató és a lemezeket a kardjára szereltető tulajdonosa komoly összeget áldozott volna a lemezekkel eredetileg díszített tárgy beszerzésére. Ebben az esetben jó okkal gondolhatnánk így – amint a kutatás eddig is tette – ajándékként vagy zsákmányként a Kárpát-medencei tulajdonos kezébe jutott bizánci tárgyra (főként, ha tudnánk, hogy az eredeti darab hányadik Kárpát-medencei tulajdonosa döntött az „újrahasznosítás” mellett).¹⁶³

Az ozoraihoz és kunágotaihoz hasonló összetételű síregyüttesek száma természetesen nem nagy, ugyanakkor ezekben összpontosul a különleges, illetve a kiemelkedő minőségű Kárpát-medencei 6–7. századi bizánci tárgyak igen jelentős hányada. Kunbábony az övcsattal, a piramis alakú verettel és a LR 2B típusú amforával (3. kép 1., 12–13.); a tépei (?), nagyon töredékes együttes az ezüsttállal és a Kárpát-medencei darabok között kimagasló színvonalú álcsattal; Kunágotai és Ozora a fent felsorolt emlékekkel; Kiskőrös–Vágóhid 8A sírja az aranyfoglatú almandincsüngős nyakékkal és aranygyűrűvel.¹⁶⁴ Közös jellemzője továbbá ezen, a kutatásban egyöntetűen a „vezéri körhöz” sorolt csoportnak, hogy a 7. század második és harmadik harmadára keltezhetők – amint azoknak a temetkezéseknek a jelentős hányada is, amelyekben a jó minőségű, vagy különleges mediterrán eredetű tárgyak megjelenése figyelemreméltó ugyan, de koncentrációjuk nem ennyire egyértelmű. Azaz egy olyan korban kerültek földbe, amikor az avarok Bizánccal folytatott diplomáciai kapcsolatairól mindössze egyetlen – bár mind a korábbi hasonló jellegű érintkezések, mind pedig a kor

¹⁵⁷ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 25–28., Abb. 1.

¹⁵⁸ DANNHEIMER, Hermann 1998; 2000

¹⁵⁹ Vö. HEINRICH-TAMÁSKA, Orsolya 2016a; 2016b 285–289.

¹⁶⁰ GARAM, Éva 2001 *passim*; SOMOGYI, Péter 1997 59–60., 44. kat.

¹⁶¹ GARAM, Éva 2001 *passim*; SOMOGYI, Péter 1997 71–72., 56. kat.

¹⁶² *Vita Theodorii Syceotae* 5, angol fordítás: DAWES, Elisabeth – BAYNES, Norman 1996 89.

¹⁶³ Vö. BOLLÓK, Ádám – SZENTHE, Gergely 2018

¹⁶⁴ GARAM, Éva 2001 *passim*

általános diplomáciai gyakorlatába egyaránt jól illeszkedő – adat emlékezik meg.¹⁶⁵ A külpolitikai-diplomáciai célból „folyósított” bizánci arany avarföldre történő beáramlása ugyanezen időszakban mintegy 30 éven keresztül szünetelt (626 és kb. 650 között), majd a numizmatikai anyag Somogyi Péter által elvégzett elemzése alapján a 650-es évek eleje és a 680-as évek első fele között minden bizonynyal újra megindult (végül az éremtani anyag a 680-as évektől nagyrészt elnémul).¹⁶⁶

Az igazán kvalitásos, illetve ritka bizánci tárgyak többsége egy olyan, nagyjából fél évszázad alatt került földre, amikor a bizánci-avar diplomáciai kapcsolatok intenzitása messze elmaradt a megelőző mintegy 70 éves periódusétól,¹⁶⁷ amikorról viszont kevésbé tudunk olyan tárgyakat (illetve azokat tartalmazó síregyütteseket) felmutatni, amelyekkel kapcsolatban az avaroknak adott „diplomáciai ajándék” lehetősége felvetődhetne. A kép tehát nyilván csalóka, s az optikai csalódást a temetkezési szokások, illetve a történeti környezet változása okozza. Az, hogy a legértékesebb tárgyak az elit sírjaiban („vezéri sírok”) látnak napvilágot már csak azért is logikus, mert az elit temetkezéseinek a meghatározása nem kis részben éppen ezek alapján az emlékek alapján történik. Az viszont már más kérdés, mely korszakokból ismerjük a társadalom vezetőrétegének a régészetileg is akként azonosítható temetkezéseit. Az avar kori Kárpát-medence esetében látható, hogy nem elsősorban a kora avar kaganátus sikeres, dinamikus időszakából sorjáznak e leletek, hanem a bizánci „aranyprés” megszűntét kö-

vető évtizedekből;¹⁶⁸ még ha az önmagukban jól keltezhető bizánci tárgyaik egy része – így a kunágotai *solidus* és a tépei ezüsttál – hosszabb tezauráció után jutottak is ekkor sírba (bár e tezaurációról csak feltételezhetjük, hogy arra a Kárpát-medencében került sor). Mindez összecseng Georg Kossack *Prunkgräber*-tézisével, amely értelmében a vagyon és a társadalmi státusz erőteljes hangsúlyozására általában nem akkor volt szükség, amikor az elit helyzete stabil volt, hanem éppen ellenkezőleg: amikor a társadalmon belül valamilyen okból változások következtek be, s az új helyzet az elit tagjai, illetve környezetük anyagi erejének és a hatalmának a demonstrálását követelte meg.¹⁶⁹ Túlzott leegyszerűsítés volna természetesen mindezt egyedül a Kárpát-medencei események, illetve az avar-bizánci viszonyrendszer összefüggésében szemlélni.¹⁷⁰ A kelet-európai térségben ebbe az időben ugyancsak feltűnik a Kárpát-medencei gazdag leletanyagú sírokkal párhuzamos lelőhelyek horizontja, amelyben a kutatás egyrészt az avarokkal szembeforduló Kuvrat¹⁷¹ – bizánci arannyal megtámogatott¹⁷² – rövid életű Magna Bolgáriájának, illetve az azt felváltó – Bizánc által szintén arannyal megerősített – korai kazár uralomnak a nyomait látja.¹⁷³ Azaz egy olyan, az egymással versengő elitek koraként feltűnő mintegy fél-kétharmad évszázadét, amikor szintén nem volt hiány a kelet-európai hatalmi csoportok szembenállásában, a drámai változásokban, s amely érthetővé teheti a bizánci, illetve bizánci mintákat követő tárgyakban ugyancsak nem szűkölködő lelethorizont itteni „virágzását”.

A 7. század ezen évtizedei egyben egybeestek egy világtörténelmi jelentőségűnek bizonyult krízissel,¹⁷⁴ amely a késő ókori vi-

¹⁶⁵ A 678. évi követjárásra lásd SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 221–222., §97; POHL, Walter 2002 278.; BÁLINT Csanád 2004 605–606.; SOMOGYI Péter 2005 210.

¹⁶⁶ SOMOGYI Péter 2005

¹⁶⁷ Megjegyzésre érdemes ugyanakkor, hogy KOMAR, Aleksej 2006 53–55., 205–214. több olyan eseménnyel számol a 7. század második és harmadik harmadában is, amelyek alkalmat adhattak a bizánciak és az avarok, illetve a kazárok követjárásai, szövetségkötései során lezajló ajándékcserékre. Ezekhez köti azután a sirmiumi, kunbányai, bócsai, tépei, kunágotai, ozorai és mala pereščepinói bizánci tárgyak avarokhoz és kazárokhoz történő kerülését. Ezek, a források sokszor elég szabad értelmezésén alapuló feltevések azonban pozitív érvekkel csak ritkán támaszthatók alá. Köszönettel tartozom Somogyi Péternek, hogy e tanulmány kéziratát olvasva Komar tézisére újólag felhívta a figyelmem.

¹⁶⁸ E jelenségre utalt korábban VIDA Tivadar 2009a 110–111.; SZENTHE, Gergely 2015 357–358.

¹⁶⁹ KOSSACK, Georg 1974; lásd még az előző jegyzetben idézett munkákat.

¹⁷⁰ Vö. pl. GAVRITUCHIN, Igor 2008 87.; SZENTHE, Gergely 2015 357–358.

¹⁷¹ Vö. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 213., §89.

¹⁷² Vö. SOMOGYI Péter 2005 210–211.

¹⁷³ A kérdést az összkép szempontjából vizsgálva nem szükséges itt részleteiben kitérni arra a vitára, amely e leletek (sírok és áldozati leletek) pontos időrendi meghatározása és népekhez kötése körül zajlik (vö. KOMAR, Aleksej 2006; GAVRITUCHIN, Igor 2008).

¹⁷⁴ HOWARD-JOHNSTON, James 2010 könyvcímének megfogalmazásával élve „világkrízissel” (*World Crisis*).

lágrend összeomlását, az iráni és a mediterrán térség gyökeres átalakulását hozta magával. A Szászánida Birodalom megszűnte, a bizánci állam megropppanása és a helyüket hatalmas területeken átvevő muszlim hatalom felemelkedése, majd megszilárdulása alapvetően határozta meg az avar, a bolgár és a kazár elit lehetőségeit és az előttük álló kihívásokat. Bizánc balkáni területeinek elvesztése az avarokat megfosztotta attól a bevételforrástól, amely a korai időszakban a különféle eredetű csoportokból álló társadalom egyik fő összetartó erejét jelentette. Ettől kezdve a bizánci aranyhoz és presztízstárgyakhoz való hozzáférés nehezebbé vált, s már a 650–680 közötti „másodvirágzás” alatt sem lett annyira magától értetődő, mint a 626 előtti évtizedekben (már nem a béke árát jelentette, s így erősebben függött a juttatásokat adó fél szándékaitól és megítélésétől). Bizánc balkáni térvesztése ugyanakkor a kazár szo-

rítás elől nyugatra hátráló bolgár csoportnak, Asparukhnak és népének megnyitotta az utat a Balkán északkeleti csücskében történő megtelepedésre. Ez ugyan a bizánci fennhatóság idején sem lett volna lehetetlen, ám minden bizonnyal a beköltöző bolgároknak a helyi lakosságban való gyors felszívódásával járt volna (mint megesett ez számos más csoporttal előttük). A kelet-európai hatalmi harc győztesei, a kazárok a 8. század elejétől egyre többször kerültek összeütközésbe az iráni és a mediterrán világ új vezető hatalmával, az Omajjád Kalifátussal. A 7. század végére kialakuló új hatalmi egyensúly megszületésével a bizánci arany- és ezüstitárgyakkal gazdagon felszerelt síregyüttesek is nagyjából eltűntek a Mediterráneum északi peremterületein régészetiileg megfogható horizontból, jelezve, hogy a nagy krízis után e társadalmak vezetőinek helyzete is stabilizálódott az új rendnek megfelelően.

RÖVIDÍTÉS

De cer. = De Ceremoniis Aulae Byzantinae

IRODALOM

- AVISSEAU-BROUSTET, Mathilde – COLONNA, Cécile – LAPATIN, Kenneth
2014 The Berthouville Treasure: A Discovery “As Marvelous as It Was Unexpected”. In (ed. Lapatin, Kenneth): *The Berthouville Silver Treasure and Roman Luxury*. 7–67. Los Angeles
- BÁLINT Csanád
2004 A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. *Varia Archaeologica Hungarica* 16a. Budapest
- BALOGH Csilla
2016a „Aranypillangók” – Adatok az avar kori halotti szemfedők és koporsók díszítéséhez. – “Golden Butterflies”. Contributions to the Ornaments of the Avar-Age Shrouds and Coffins. In (szerk. Csécs Teréz – Merva Szabina – Takács Miklós): *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. 45–70. Győr
2016b Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez – The History of the Avars in the Danube-Tisza Interfluvium as Reflected in the Archaeological Record. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* – In (szerk. Major Balázs – Türk Attila): *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék kiadványai. – Archaeological Studies of Pázmány Péter Catholic University Department of Archaeology* 6. Budapest
- BARDILL, Jonathan
2006 Visualising the Great Palace of the Byzantine Emperors at Constantinople. *Archaeology, Text, and Topography*. In (Hrsg. Bauer, Franz Alto): *Visualisierung von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen – Gestalt und Zeremoniell*. *Byzas* 5, 5–45. İstanbul
- BAUER, Franz Alto
1996 Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike. Untersuchungen zur Ausstattung des öffentlichen Raums in den spätantiken Städten Rom, Konstantinopel und Ephesos. Mainz
2006 Potenzieller Besitz. Geschenke im Rahmen des byzantinischen Kaiserzeremoniells. In (Hrsg. Bauer, Franz Alto): *Visualisierung von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen – Gestalt und Zeremoniell*. *Byzas* 5, 135–169. İstanbul
- BELL, Peter N.
2009 Three Political Voices from the Age of Justinian. *Agapetus, Advice to the Emperor, Dialogue on Political Science; Paul the Silentiary, Description of Hagia Sophia*. Translated Texts for Historians 52. Liverpool
- BLOCKLEY, Roger C.
1985 The History of Menander the Guardsman. *Introductory Essay, Text, Translation, and Historiographical Notes*. *ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs* 17. Liverpool
- BOLLÓK, Ádám – T. KNOTIK, Márta – LANGÓ, Péter – E. NAGY, Katalin – TÜRK, Attila Antal
2009 Textile Remnants in the Archaeological Heritage of the Carpathian Basin in the 10th–11th Centuries. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 60, 147–221. Budapest
- BOLLÓK, Ádám – SZENTHE, Gergely
2018 Images of the Good Life on a Set of Late Antique Gold Sheets from Kunágota. In (Hrsg. Drauschke, Jörg – Kislinger, Ewald – Küthreiber, Karin – Küthreiber, Thomas – Scharrer-Liška, Gabriele – Vida, Tivadar): *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 150:1, 57–82. Mainz
- CAMERON, Averil
1976 *Flavius Cresconius Corippus. In laudem Iustini Augusti minoris libri IV*. Edition and Translation. London
1994 The construction of court ritual: the Byzantine *Book of Ceremonies*. In (eds. Canndien, David – Price, Simon): *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*. 106–136. Cambridge
- CAMERON, Averil – HALL, Stuart
2010 *Eusebius, Life of Constantine. Introduction, Translation and Commentary*. Oxford

- CURTA, Florin
 2013 The Beginning of the Middle Ages in the Balkans. Millennium 10, 145–214. Berlin–New York
 2016 Amphorae and Seals: The “Sub-Byzantine” Avars and the *Quaestura Exercitus*. In (eds. Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar): Zwischen Byzanz und der Steppe: Archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag – Between Byzantium and the Steppe. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday. 307–334. Budapest
- ĆURČIĆ, Slobodan
 2010 Architecture as Icon. In (eds. Ćurčić, Slobodan – Hadjistryphonos, Evangelia): Architecture as Icon. Perception and Representation of Architecture in Byzantine Art. 3–37. Princeton
- CUTLER, Anthony
 2005 Silver across the Euphrates. Forms of Exchange between Sasanian Persia and the Later Roman Empire. Mitteilungen zur Spätantiken Archäologie und Byzantinischen Kunstgeschichte 4, 9–21. Wiesbaden
- DANNHEIMER, Hermann
 1998 Sattelbeschlág. In (Hrsg. Wamser, Ludwig – Zahlhaas, Gisela): Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern. 146–147. München
 2000 Ostmediterrane Prunksättel des frühen Mittelalters. Bilder altiranischer Helden und Dämonen. Bayerische Vorgeschichtsblätter 65, 193–205. München
- DAWES, Elisabeth – BAYNES, Norman
 1996 Three Byzantine Saints. Contemporary Biographies Translated from the Greek. New York
- DE MARCHI, Marina
 2007 Decorazione di sella di cavallo della tomba 19 di Castel Trosino. In (a cura di Brogiolo, Gian Pietro – Arnau, Alexander Chavarria): I Longobardi. Dalla caduta dell’Impero all’alba dell’Italia. 77. Milano
- DEWING, Henry Bronson
 1928 Procopios with an English Translation in Seven Volumes: History of the Wars, Books VII (continued) and VIII. Vol. V: The Gothic War. London–New York
- DIMITROUKAS, Ioannis
 2008 The Trip of the Great Embassies to Byzantium during the Reign of Justinian I (527–565) and its Logistics. Byzantina Symmeikta 18, 171–184. Athens
- DOBROVITS, Mihály
 2011 The Altaic World Through Byzantine Eyes: Some Remarks on the Historical Circumstances of Zemarchus’ Journey to the Turks (AD 569–570). Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae 64, 373–409. Budapest
- ECSEDY Ildikó
 1979 Kereskedelem és háború a VI. századi türk–kínai kapcsolatokban. In: Ecsedy Ildikó: Nomádok és kereskedők Kína határain. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 16, 78–112. Budapest
- EGER, Christoph
 2003 Reiten auf Delphinen. Byzantinische Pressblechmodelle für Sattel- und Zaumzeugbeschläge aus dem Nationalmuseum von Algier. Madrider Mitteilungen 44, 412–425. Madrid–Wiesbaden
- FEATHERSTONE, Michael
 2006 The Great Palace as reflected in the De Cerimoniis. In (Hrsg. Bauer, Franz Alto): Visualisierung von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen – Gestalt und Zeremoniell. Byzas 5, 47–61. Istanbul
 2013 Der Grosse Palast von Konstantinopel: Tradition oder Erfindung? Byzantinische Zeitschrift 106, 19–38. Berlin–New York
- FERINCZ István
 2015 Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. In (szerk. Balogh László – Kovács Szilvia): Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Budapest
- GARAM, Éva
 1973 Awarenzeitliche Glastrinkgefäße aus Kisköre. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 12, 279–288. Budapest

- 1993 Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici: Series Archeologica* 1. Budapest
- 2001 Funde byzantinischer Herkunft in der Avarzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 5. Budapest
- 2002 Avar kori fejedelmi és köznépi sírleletek kapcsolata a nagyszentmiklósi kinccsel. In (szerk. Garam Éva): *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs*. 81–111. Budapest
- GARAM, Éva – BÁRDOS, Edith
- 2009 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek, Teil I. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 9. Budapest
- GAVRITUCHIN, Igor
- 2008 Archaeological Heritage of the Avar Khaganate and the Southern Part of Eastern Europe. *Periodisation, Dating and Synchronisation*. *Antaeus* 29–30, 63–125. Budapest
- GITTINGS, Elizabeth A.
- 2003 Elite Women: Dignity, Power, and Piety. In (ed. Ioli Kalavrezou): *Byzantine Women and Their World*. 67–111. Cambridge–New Haven–London
- GOMBOS F. Albin – SÜTTŐ Szilárd
- 2005 Cremonai Liudprand: Antapodosis. In: Peter Classen – Cremonai Liudprand: *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*. *Varia Byzantina – Bizánc Világa* 9, 311–483. Budapest
- HARDT, Matthias
- 2004 Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend. *Europa im Mittelalter* 6. Berlin
- HEINRICH-TAMÁSKA, Orsolya
- 2016a Kunbáony. In (Hrsg. von Beck, Heinrich – Brather, Sebastian – Geuenich, Dieter – Heizmann, Wilhelm – Patzold, Steffen – Steuer, Heiko): *Germanische Altertumskunde Online. Kulturgeschichte bis ins Frühmittelalter – Archäologie, Geschichte, Philologie*. Berlin–Boston
- 2016b Byzantine goldsmithing in Avaria? Exchange and transfer at the edge of the Empire during the seventh century AD. In (Hrsg. Bugarski, Ivan – Heinrich-Tamáská, Orsolya – Ivanišević, Vujadin – Syrbe, Daniel): *GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. – Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-Archaeological Research at the Middle Danube*. *Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauroaum*, Ruma, 4.–7.11.2015. *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 4, 273–290. Remshalden
- HOFFMANN Tamás
- 1996 A pásztorkodásról és a nomádokról. *Agrártörténeti Szemle* 38, 67–122. Budapest
- HOWARD-JOHNSTON, James
- 2010 *Witnesses to a World Crisis. Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century*. Oxford
- IVANICS Mária
- 1999 Krími tatár követjárások a bécsi udvarban 1598–1682 (Vázlat a krími tatár diplomácia 16–17. századi történetéről). *Aetas* 14, 41–50. Szeged
- KISS, Attila
- 2001 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B, 2 Bd. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 6. Budapest
- KLEIN, Michael J. (Hrsg.)
- 1999 *Römische Glaskunst und Wandmalerei*. Mainz
- KOMAR, Aleksej Viktorovič
- 2006 Perešepinskij kompleks v kontekste osnovnyh problem istorii i kul'tury kočevnikov Vostočnoj Evropy VII – nač. VIII. v. In: *Stepi Evropy v épuhu srednevekov'ia, tom 5: Hazarskoe vremâ. 7–244*. Donec'k
- KOSSACK, Georg
- 1974 Prunkgräber. Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert. In: *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*. Teil I: *Allgemeines, Vorgeschichte, Römerzeit*. 3–33. München

- KOSTENEC, Jan – ÖNER, Tayfun
2008 Walking Thru Byzantium. Great Palace Region. İstanbul
- LEE, Douglas – SHEPARD, Jonathan
1991 A Double Life: Placing the Peri Presbeon. *Byzantinoslavica* 52, 15–39. Praha
- MANGO, Cyril – SCOTT, Roger
1997 The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813. New York
- MARSCHAK, Boris
1986 Silberschätze des Orients. Metallkunst des 3.-13. Jahrhunderts und ihre Kontinuität. Leipzig
- MATHEWS, Thomas
1988 The Sequel to Nicaea II in Byzantine Church Decoration. *Perkins Journal of Theology* 41, 11–21. Dallas
- MAYO, Lewis
2002 Birds and the Hand of Power: A Political Geography of Avian Life in the Gansu Corridor, Ninth to Tenth Centuries. *East Asian History* 24, 1–66. Canberra
- MENGARELLI, Raniero
1902 La necropoli barbarica di Castel Trosino. *Monumenti antichi* 12, 145–380. Roma
- MILINKOVIĆ, Mihailo
2007 Stadt oder „Stadt“: Frühbyzantinische Siedlungsstrukturen im nördlichen Illyricum. In (ed. Henning, Joachim): *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, vol. 2. Millennium-Studien/Millennium Studies 5/1-2, 159–191. Berlin–New York
- McVEY, Kathleen E.
1983 The Domed Church as Microcosm: Literary roots of an architectural symbol. *Dumbarton Oaks Papers* 37, 91–121. Washington
1993 The Sogitha on the church of Edessa in the context of other early Greek and Syriac hymns for the consecration of church buildings. *ARAM* 5, 329–370. Leuven
2010 Spirit Embodied: The Emergence of Symbolic Interpretations of Early Christian and Byzantine Architecture. In (eds. Ćurčić, Slobodan – Hadjistryphonos, Evangelia): *Architecture as Icon. Perception and Representation of Architecture in Byzantine Art*. 39–71. Princeton
- MOFFATT, Ann – TALL, Maxene
2012 The Book of Ceremonies (With the Greek edition of the *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* [Bonn, 1829]). Vol. 2. *Byzantina Australensia* 18. Canberra
- MORAVCSIK Gyula
2002 Menandrosz. In (összeáll. Györfy György): *A magyarok elődeiről és a honfoglalókról. Kortársak és krónikások híradásai*. 77–83. Budapest
- MUNDELL MANGO, Marlia
2000 Byzantine, Sasanian and Central Asian Silver. In (Hrsg. Bálint, Csanád): *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.-7. Jahrhundert*. *Varia Archaeologica Hungarica* 10, 267–284. Budapest–Napoli–Roma
2006 Action in the Trenches: A Call for a More Dynamic Archaeology of Early Byzantium. In: *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, London, 21-26 August, 2006, Vol. I: Plenary Papers*. 83–98. Aldershot
- E. NAGY, Katalin – BÍRÓ, Ádám – BOLLÓK, Ádám – KÖLTŐ, László – LANGÓ, Péter – TÜRK, Attila Antal
2009 Byzantine Silk Fragments from a Tenth-Century Grave at Fonyód. *New Data on a Garment in the Tenth-Century Carpathian Basin*. *Ars Decorativa* 27, 21–49. Budapest
- NECHAEVA, Ekaterina
2011 The ‘Runaway’ Avars and Late Antique Diplomacy. In (eds. Mathisen, Ralph – Shanzer, Danuta): *Romans, Barbarians, and the Transformation of the Roman World. Cultural Interaction and the Creation of Identity in Late Antiquity*. 175–184. Farnham
2014 Embassies – Negotiations – Gifts. *Systems of Eastern Roman Diplomacy in Late Antiquity*. *Geographica Historica* 30. Stuttgart
- OLAJOS Terézia
2012a Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. *Válogatott tanulmányok*. Szeged
2012b Thephülaktosz Szimokattész, Világtörténelem. *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 26. Budapest

- PALLAS-BROWN, Rachel
 2000 East Roman Perception of the Avars in the Mid and Late Sixth Century. In (eds. Mitchell, Stephen – Greatrex, Geoffrey): *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*. 309–329. London
- PARIBENI, Roberto
 1918 Necropoli barbarica di Nocera Umbra. *Monumenti Antichi* 25, 138–352. Roma
- PAROLI, Lidia – RICCI, Marco
 2007 La necropoli altomedievale di Castel Trosino: Catalogo & Tavole. *Ricerche di Archeologia Altomedievale e Medievale* 32–33. Borgo S. Lorenzo
- PERONI, Adriano
 1984 L'arte nell'età longobarda. Una traccia. In: *Magistra barbaritas. I Barbari in Italia*. 229–297. Milano
- POHL, Walter
 2002 *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr.* München
- POPOVIĆ, Vladislav
 1979 Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert nach Christus. In: *Palast und Hütte: Tagungsbeiträge eines Symposiums der Alexander von Humboldt-Stiftung Berlin*. 545–566. Mainz
- RICCI, Marco
 2001 Elementi di bardatura del cavallo ed equipaggiamento del cavaliere. In (a cura di Arena, Maria Stella – Delogu, Paolo – Paroli, Lidia – Ricci, Marco – Saguì, Lucia – Vendittelli Laura): *Roma dell'antichità al medioevo. Archaeologia e storia*. 388–394. Milano
- ROBERTS, Michael
 1989 *The Jeweled Style. Poetry and Poetics in Late Antiquity*. Ithaca–London
- RUPP, Cornelia
 2005 Das langobardische Gräberfeld von Nocera Umbra. 1. Katalog und Tafeln. *Ricerche di Archeologia Altomedievale e Medievale* 31. Borgo S. Lorenzo
- SMITH, Payne
 1860 *The Third Part of the Ecclesiastical History of John, Bishop of Ephesus*. Oxford
- SODE, Claudia
 2011 Sammeln und Exzerpieren in der Zeit Konstantins VII. Porphyrogenetos. Zu den Fragmenten des Petros Patrikios im sogennaneten Zeremonienbuch. In (eds. van Deun, Peter – Macé, Caroline): *Encyclopedic Trends in Byzantium? Proceedings of the International Conference held in Leuven, 6–8 May 2009*. 161–176. Leuven–Paris–Walpole
- SOMOGYI Péter
 1997 *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 5. Innsbruck
 2005 Újabb gondolatok a bizánci érmék avarföldi elterjedéséről. Numizmatikai megjegyzések Bálint Csanád közép avar kor kezdetére vonatkozó vizsgálataihoz. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* XI, 189–228. Szeged
 2007–2008 *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Eine Bestandsaufnahme 1998–2007. Acta Archaeologica Carpatica* 42–43, 231–299. Kraków
 2014 *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. Dissertationes Pannonicae Ser. IV. 2.* Budapest
 2016 Keresztény jelképek 6–7. századi bizánci érmeken. In (szerk. Tóth Endre – Vida Tivadar – Takács Imre): *Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán*. 145–151. Szombathely–Pannonhalma
- SPIER, Jeffrey
 2010 *Treasures of the Ferrell Collection*. Wiesbaden
- STICHEL, Rudolf
 2008 *Einblicke in den virtuellen Himmel. Neue und alte Bilder vom Inneren der Hagia Sophia in Istanbul*. Darmstadt–Berlin
 2010 Die Hagia Sophia Justinians, ihre liturgische Einrichtung und der zeremonielle Auftritt des frühbyzantinischen Kaisers. In (Hrsg. Daim, Falko – Drauschke, Jörg): *Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 84, 25–57. Mainz

SZÁDECZKY-KARDOSS Samu

1998 Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest

SZENTHE, Gergely

2015 Ein osteuropäischer Schnallentyp aus dem 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Peripheriale Verbindungen zur Zeit der byzantinischen Dominanz. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 66, 341-378. Budapest

SZILÁGYI Sándor – PATAY-HORVÁTH András

2014 Priskos rhétor töredékei. Követségben Attila, a hunok nagykirálya udvarában. Máriabesnyő

TINNEFELD, Franz

1993 Ceremonies for Foreign Ambassadors at the Court of Byzantium and Their Political Background. Byzantinische Forschungen 19, 193-213. Amsterdam

H. TÓTH Elvira

1981 Sajátos temetkezési szokások a Duna-Tisza közti avarkori temetőkből. Archaeologiai Értesítő 108, 157-193. Budapest

H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila

1992 Kunbáony: Das Grab eines Awarenkhangans. Kecskemét

TREADGOLD, Warren

2010 The Early Byzantine Historians. Houndsmill-New York

VIDA Tivadar

2009a „...kérték, hogy Pannoniában lakhassanak” Az avarok letelepedése. In (szerk. Anders Alexandra – Szabó Miklós – Raczky Pál): Régészeti dimenziók. 105-122. Budapest

2009b Local or Foreign Romans. The Problem of the Late Antique Population of the 6th-7th Centuries AD in Pannonia. In (ed. Quast, Dieter): Foreigners in Early Medieval Europe. Thirteenth International Studies on Early Medieval Mobility. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 78, 233-260. Mainz

2016 Késő antik fémedények a Kárpát-medencében. Gazdagság és hatalom a népvándorlás korában. Hereditas Archaeologica Hungariae 1. Budapest

VAN HOOFF, Lieve

2013 Performing paideia: Greek culture as an instrument for social promotion in the fourth century A.D. Classical Quarterly 63, 387-406. Cambridge

WHITBY, Michael – WHITBY, Mary

1989 Chronicon Paschale 284-628 AD. Translated with notes and introduction. Translated Texts for Historians 7. Liverpool

WICKER Erika

2015 Avar kori üveg ivókürt a zentai múzeumban. Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle 73, 57. Szabadka

WOODS, David

2007 Jews, Rats and the Battle of Yarmūk. In (eds. Janniard, Sylvain – Lewin, Ariel – Pellegrini, Pietrina): The Late Roman Army in the Near East from Diocletian to the Arab Conquest. 367-376. Oxford

ZUCKERMAN, Constantin

1995 On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. A Study of the Anonymous Khazar Letter from the Genizah of Cairo. Revue des études byzantines 53, 237-270. Bruxelles

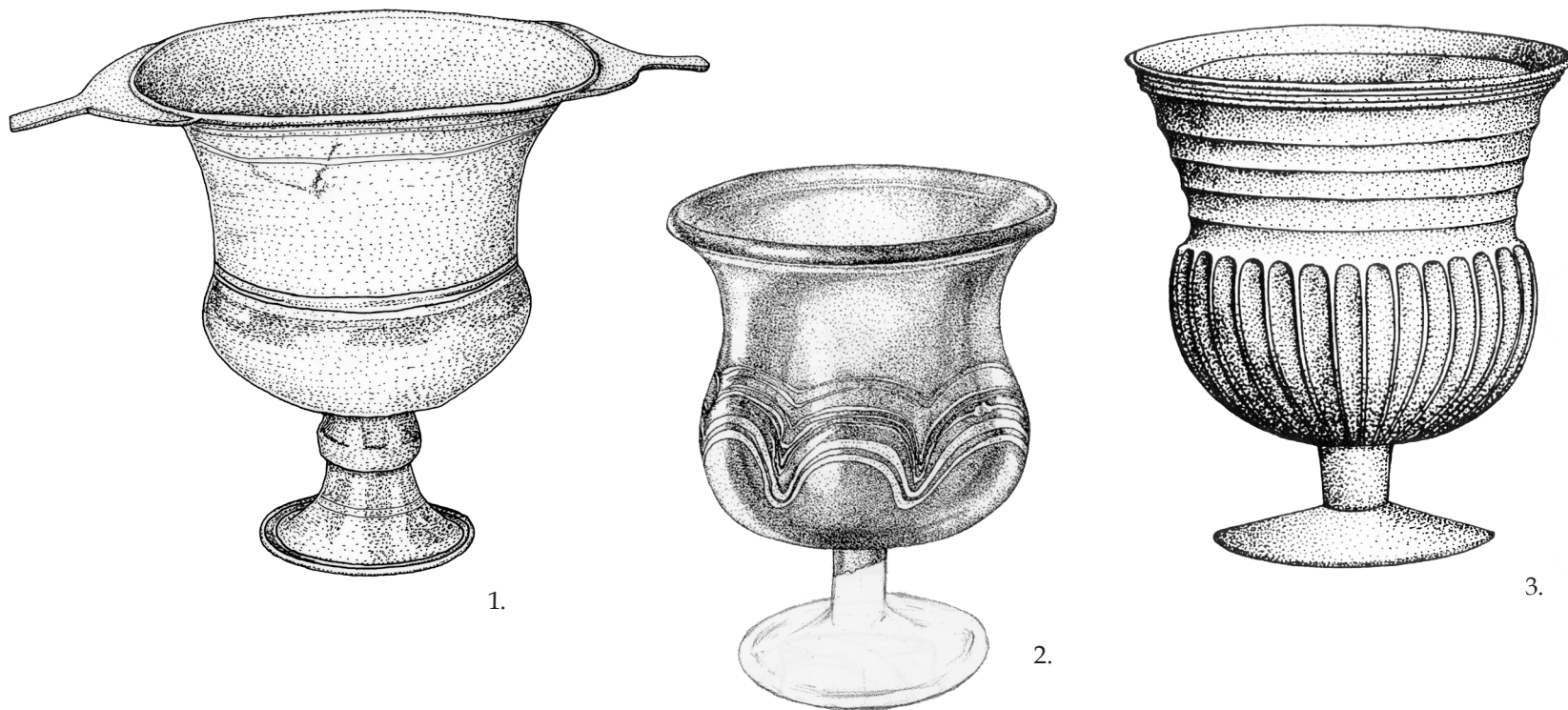
Ádám Bollók

BYZANTINE DIPLOMACY AND THE AVAR ELITE
IN THE SIXTH-SEVENTH CENTURIES

An essay in interpretation

The present paper discusses the practical and material aspects of Avar-Byzantine diplomatic relations in the sixth and seventh centuries. The main goals and position-gaining strategies of the two protagonists are presented through the key texts of Menander Protector and Corippus. Additionally, a long section is devoted to the analysis of the information preserved in the *De ceremoniis* about the famous visit of the Sasanian envoys to Constantinople during the reign of the Emperor Justinian I as well as in other writings about less well-documented foreign embassies sent to the imperial capital. On the strength of these reports, a more colourful image can be drawn of the context in which the Avar envoys were welcomed by the Byzantine imperial administration and how they were treated. A brief comparison is also offered between the phases and forms of these receptions as described in the available Byzantine accounts and in the report on Zemarkhos' visit to the court of the Turkic khagan preserved by Menander. The artefact types regarded as suitable gifts in Avar-Byzantine diplomatic exchanges are explored through a survey of the available written and material record, alongside an overview of the artefacts preserved in the early to middle Avar-period archaeological record of the Carpathian Basin that could theoretically be regarded as diplomatic gifts originating from Byzantium. It is argued that gold coins, finely crafted precious metal and copper-alloy vessels, gold belt accessories, Mediterranean amphorae, glass rhytons and unguentaria vessels, precious metal jewellery and dress accessories, as well as a variety of precious metal articles occurring in Avar-period burial assemblages can be justifiably considered as gifts bestowed upon Avar envoys and their masters by the lords of Constantinople and provincial Mediterranean cities. It is also emphasised that a careful reading of the available written accounts suggests that considerable caution should be exercised before unequivocally interpreting these objects as originating from diplomatic contacts. Byzantine authors make mention of the Avar envoys' habit of purchasing Byzantine goods on Mediterranean markets while travelling on diplomatic business. They also contain references in their writings to the Avars' predilection for obtaining various Byzantine products besides gold coins as part of the "contribution" Constantinople paid for maintaining peace with the Avars. It thus seems likely that even if the value of this annual tribute was specified as a certain number of coins to be sent to the Avars, the actual disbursement was made partly in gold coins and partly in valuable goods, which makes our search for diplomatic gifts considerably more difficult.

The analysis of the dynamics of Avar-Byzantine relations on the one hand and a comparison with the insights gained from an in-depth study of virtually contemporaneous Turkic-Chinese interactions on the other suggest that diplomatic missions, threats of war, and the actual launching of military campaigns were all part of the arsenal used by the Avars for achieving the same ultimate goal, namely to extort an influx of Byzantine goods. This strategy only proved feasible if both parties enjoyed a prosperous phase of their history, and, accordingly, the weakening of Byzantium's positions from the onset of the seventh century onward resulted in the crisis and, finally, in the failure of the Avar strategy. The extorted "financial support" enabled the Avar leadership to distribute generous gifts for securing the loyalty of the peoples and smaller groups that had been subdued and now meant the mainstay of its power – in this sense, Byzantine gold contributed to the initial successes of the Avars' European history and the birth of Avar power in the Carpathian Basin, while its loss shattered to some extent the Avar elite's power. It is further argued that in the case of the Carpathian Basin during the Avar period, the latter phenomenon would explain why the majority of the truly fine and rare Byzantine objects were deposited in burials after the end of intensive Avar-Byzantine diplomatic relations. Thus, these finds date not from the successful, dynamic period of the early Avar Khaganate, but from the decades after the inflow of Byzantine gold ceased, when an imposing display of wealth and social status was necessary to demonstrate the elite's power in a period of social upheavals and changes.

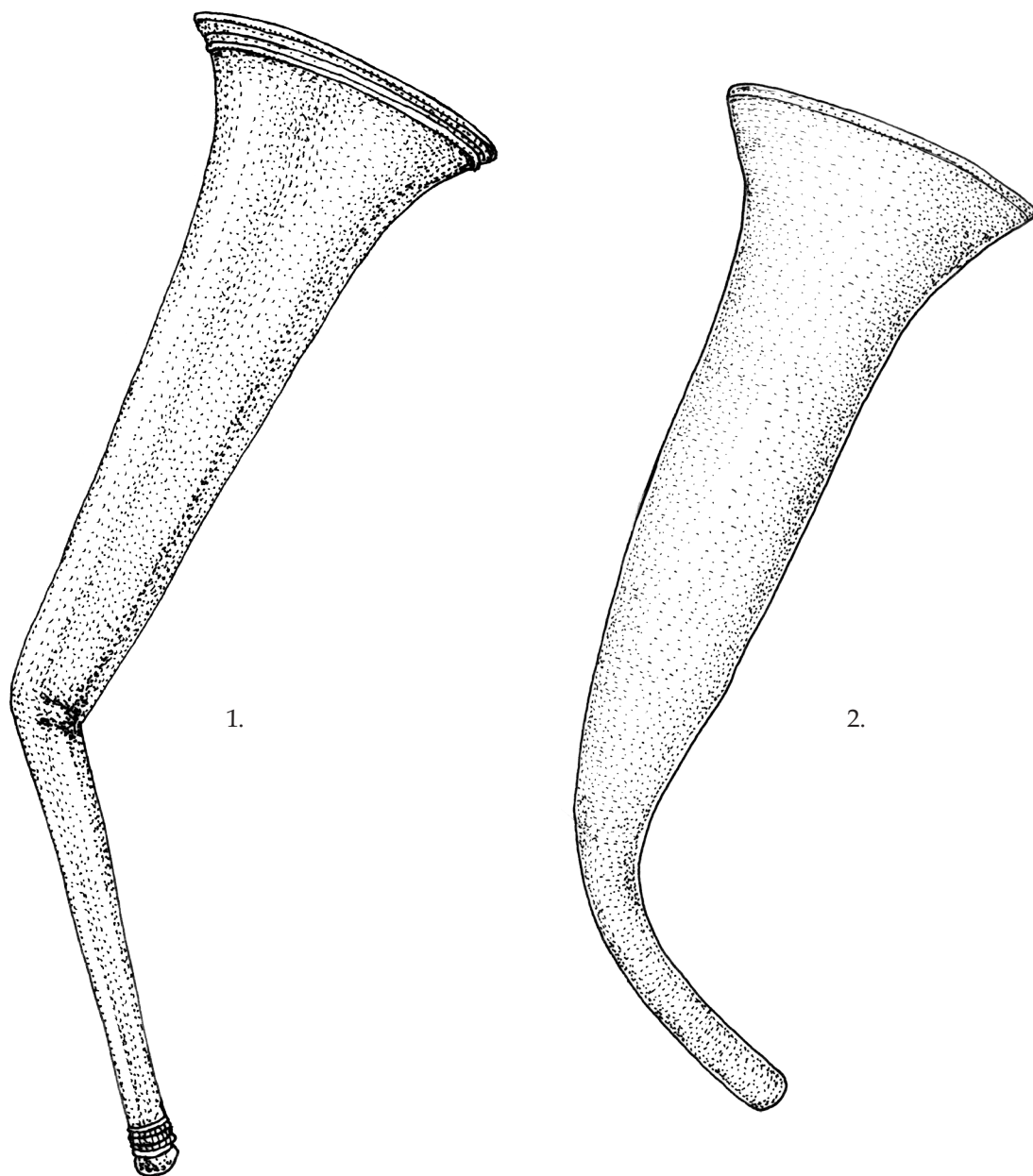
1.

2.

3.

1. kép. Avar kori talpas poharak:

1. Ezüstkehely, Kelet-Mediterráneum (5. század?) (rajz: Éber Magda, GITTINGS, Elizabeth A. 2001 Fig. 50. nyomán);
2. Üveg pohár, Zamárdi-Rétiföldek 517. sír (GARAM, Éva - BÁRDOS, Edith 2009 Taf. 66. 13. nyomán);
3. Arany pohár, Bócsa (rajz: ÉBER Magda, GARAM, Éva 1993 Taf. 19. nyomán)

2. kép. Avar kori rhytonok: 1. Arany rhyton, Kunbábony (rajz: Éber Magda, GARAM Éva 2002 24. kép nyomán); 2. Üveg rhyton, Bácsszenttamás (Srbobran, RS) (rajz: Éber Magda, WICKER Erika 2015 nyomán)

1.

2-11.

12.

13.

3. kép. Kunbábonyi leletek: 1-11. A díszöv; 12. Az amfora; 13. A piramis alakú veret
(H. TÓTH Elvira - HORVÁTH Attila 1992 nyomán)

